

- [17] *Risāla fī Taṣḥīḥ al-Kīmiyā* (alchemie)
 [18] *ʿIṣārah al-Filāḥa (Muktaṣar al-Filāḥa al-Nabaṭiyya)* (landbouw)
 [19] *Muktaṣar Taḥḏīb al-Nukat li-al-Abḥarī* (filosofie ?)
 [20] *ʿIṣārah al-Ḥudūd al-Muṭaman b. Hūd* (geometrie)
 [21] *ʿIṣārah al-Ḥandasa* (geometrie)
 [22] *Nukat* (op *al-Adwiya al-Mufrada* van Ibn al-Bayṭār) (farmacie)
 [23] *Muktaṣar al-Adwiya al-Mufrada li-Ibn al-Bayṭār* (farmacie)
 [24] *Muktaṣar Taḥḏirat al-Suwaydī* (farmacie)
 [25] *Tanbīḥāt Ḍarūriyya (Muktaṣar Qānūn Ibn Sīnā)* (medicijnen, algemeen)
 [26] *al-Risāla al-Nūriyya fī al-Kuḥl* (oogheelkunde)

b. Werken die met Ibn al-Akfānī's oeuvre worden geassocieerd maar daartoe zeker niet behoren.

- [27] *Natīġat al-Fikar fī 'Ilāğ al-Baṣar* (oogheelkunde)
 [28] *Ḍikr al-Awzān wa-al-Makāyīl al-Muṣṭalaḥ 'alayhā fī Amr al-Tibb* (medische maten en gewichten)
 [29] *Maqāla fī al-Faṣḍ* (aderlaten)

De onderwerpen van het werk van Ibn al-Akfānī

Naar onderwerp gerangschikt ziet de bibliografie van Ibn al-Akfānī er als volgt uit. De cijfers verwijzen naar het hieraan voorafgaande overzicht.

Encyclopedie	1, 2
Koran-exegese	20, 21
Traditie	31, 32
Theologie (?)	22
Filosofie (?)	24, 39
Gebeden, ethiek	19
Medische wetenschappen:	
- inleiding	29, 30
- algemeen	45
- oogheelkunde	5, 6, 7, 46, 47
- aderlaten	8, 49
- leerboek, vragen en antwoorden	3
- polsslag	28

- aforismen	27
- eerste hulp	4
- arseenbiografie (?)	26
- farmacie	42, 43, 44
- maten en gewichten	48
- antidota (?)	9
Fysiognomie	10
Slavenkoop	11, 12
Geometrie	40, 41
Astrolabium	25
Astronomie	35, 36
Aritmetica	15, 23
Edelsteenkunde	13, 14
Alchemie	16, 37
Droomuitleg	34
Landbouw	38
Politiek	17
Poëzie	16, 18
Stijlleer (?)	33

Bibliografie van de werken van Ibn al-Akfānī

De cijfers die direct na de titels van de hier genoemde werken worden gegeven, verwijzen naar de hiervoor opgegeven bronnen van de bibliografie van Ibn al-Akfānī.

»1«

Kitāb Iršād al-Qāṣid ilā Asnā al-Maqāṣid

bronnen:

- lijst in hs D, nr. 10: *ruznāmağ al-'ulūm* [?].
- Iršād al-Qāṣid*, deze editie.
- al-Wāfi* II, p. 26; *A'yān*, f. 118b.
- Ibn Ḥağar 1929-31, III, p. 280.
- al-Muqaffā*, f. 40a, 7.
- Ḥāğğī Kalīfa 1835-58, nr. 488 (I, p. 251).

Zie voor de handschriften de lijst in het hoofdstuk over de

handschriftelijke grondslag van de *Iršād al-Qāšid*. Voor een overzicht van de inhoud van de *Iršād al-Qāšid* wordt de lezer verwezen naar het speciaal daaraan gewijde hoofdstuk, elders in dit boek.

»2«

Al-Durr al-Naẓīm fī Aḥwāl al-'Ulūm wa-al-Ta'līm

Een anonieme bewerking van Ibn al-Akfānī's *Iršād al-Qāšid*. De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is onzeker; zie ook het hoofdstuk over de invloed van de *Iršād al-Qāšid*.

handschriften:

(ook opgenomen in de lijst van handschriften van de *Iršād al-Qāšid*):

- Leiden, Universiteitsbibliotheek, Or. 958 (42), ff. 197a-243b.
- Wenen, Öst. Nationalbibl., N.F. 4. Titel op f. 1a: ... *fī Aḥwāl 'Ulūm al-Ta'līm*. Een foto van dit handschrift is in Leiden geregistreerd als Or. 7125.
- Damascus, Zāhiriyya, 5487 'āmm. Titel op f. 1a: ... *fī Aḥwāl al-'Ilm wa-al-Ta'līm*.
- Londen, B.L., Or. 5565 C. Ongetiteld fragment in Hebreeuws schrift.
- Tarīm, Maktabat al-Aḥqāf li-al-Maḥtūbāt, al-Ribāṭ 139; vgl. *MMMA* 27 (1983), p. 703.

»3«

Kitāb Buḡyat al-Sā'il fī Iḳtiṣār al-Masā'il

bronnen:

1. lijst in hs D, nr. 6.
2. *Iršād al-Qāšid* 624: *min aḥmad al-madākil al-ṭibbiyya*.
6. *al-Durr al-Naẓīm*, f. 227b, titel: *Buḡyat al-Musā'il fī Iḳtiṣār al-Masā'il*.

Een compendium op de *Masā'il fī al-Ṭibb li-al-Muta'allimīn* door Hunayn b. Ishāq (st. 260/873, vgl. *GAS* III, 249-251). De vorm van vraag en antwoord is door Ibn al-Akfānī niet gehandhaafd. In zijn inleiding (p. 2) zegt Ibn al-Akfānī dat hij zijn compendium beknopter heeft gemaakt dan dat van al-Nīlī (st. 420/1029, vgl. *GAS* III, 334), maar ongeveer even uitgebreid als al-Nasawī, met wie hij waarschijnlijk 'Abd al Wāhid b. 'Abd al Razzāq al-Kaṭīb al-Nasawī (leefde 500/1106, vgl. *GAL* G I, 486)

bedoelt, hoewel van deze medicus in de literatuur geen compendium op Hunayn's *Masā'il* bekend is.

handschrift:

- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya, al-Taymūriyya 20 *ṭibb*; Vgl. al-Munaḡḡid 1959, p. 251; 31 pp. Gecopieerd 2 Rabī' II 1303/1885 door 'Awaḍ Ibrāhīm al-Dawlatlī. Microfilm in Leiden: A 989. *Qā'ima* II, 280.

Overzicht van de inhoud van de *Buḡyat al-Sā'il* volgens het Caireense handschrift:

p. 1. Titelpagina: هذا كتاب في الطب المسمى ببغية السائل في اختصار المسائل للعالم

الشهير محمد ابن ابراهيم ابن ساعد الانصارى

p. 2. Begin: (بسملة) قال العبد الفقير الى الله تعالى الواحد الباري محمد بن ابراهيم

ابن ساعد الانصارى ... الحمد لله الذى احسن كل شيء خلقه وبدأ خلق الانسان من طين ... وبعد فلما كان علم الطب من اجل العلوم النافعة للانسان في بقائه وكان كتاب

المسائل لحنين بن اسحاق من اجل المداخل اليه وابينها الا ان عبارته في غاية البسط اذ

كان غرض مصنفه افهام المبتدئين فاردت اختصار لفظه مع حفظ جميع معانيه اعانة

للطالبيين وتخفيفا عن المشتغلين اذ اهل زماننا ممترين في الاكثر بكثرة الشواغل مع

قصر الهمم وهذا الكتاب وان كان اختصره جماعة من العلماء ولكننى الى الآن لم ار

مختصرا على شريطة الاختصار بل انا مقصر عن معانى الكتاب [؟] لمختصر النيلى

ونحوه فاما مكثر مخلط كالنسوى وارجو ان يكون هذا المختصر مع صغر حجمه وافيا

بغرض الكتاب ومميزا للقشر عن اللباب ووسمته [ص ٢] ببغية السائل في اختصار

المسائل ورتبته على الفصول

p. 3. الاول في بيان قسمة الطب والامور الطبيعية [الطبيعية] ولواحقها

p. 6. الفصل الثانى في احوال بدن الانسان

p. 10. الفصل الثالث في الاسباب

In het handschrift lijkt geen vierde *faṣl* voor te komen. Op p. 14 gaat het onderwerp over van de *asbāb* naar de *dalā'il*. Het is mogelijk dat daar het begin van deze *faṣl* gezocht moet worden.

p. 19. الفصل الخامس في عمل الطب

p. 24. الفصل السادس في الادوية المفردة

- p. 28. الفصل السابع في الادوية المركبة
 ... وغرض مداواة فيختار من المركبات المعدودة لمعنى واحد اقلها
 عددا واسهلها وجودا واكبرها منفعة ومشاكله للغرض تم الكتاب بحمد الله تعالى
 وعونه والله الموفق للصواب واليه المرجع والمآب ...
- p. 31. Colophon: وتم نسخه في ليلة الخميس الموافقة ٢ ربيع آخر سنة ١٢٠٢ كتبه
 الفقير عوض ابراهيم الدولتلى ...

»4«

Kitāb Ġunyat al-Labīb 'inda Ġaybat al-Ṭabīb

bronnen:

1. lijst in hs d, nr. 15.
3. *al-Wāfī* II, p. 26; *A'yān*, f. 118b.
4. *Durar* (Hyderabad) III, p. 280.
5. *al-Muqaffā*, f. 40a, regel 8.
7. *Kašf al-Zunūn*, nr. 8651 (IV, p. 338).

Een inleidend werk voor hen die geen, of geen betrouwbare, arts bij de hand hebben.

handschriften:

- Baghdad, al-Maḥaf al-'Irāqī, nr. 33001. Vgl. Naqšbandī 1981, nr. 443 (pp. 229-230). Een editie van de *Ġunyat al-Labīb*, door Šālih Maḥdī 'Abbās bezorgd op basis van het hs Beiroet en dat in het Iraaks Museum, wordt vermeld in *Aḵbār al-Turāt al-'Arabī* 15 (Kuweit 1984), p. 13.
- Beiroet, al-Ġāmi'a al-Amrīkiyya. Vgl. ibid. Dit is waarschijnlijk het hs nr. 1103 van al-Ḳizāna al-Ma'lūfiyya, dat wordt genoemd door pater Anastase-Marie de St. Élie in zijn editie van de *Nuḵab al-Dakā'ir* (Cairo 1939), p. 112 (noot), zie deze bibliografie nr. 13. In dit handschrift zijn ook teksten van de *Iršād al-Qāšid* (bibliografie nr. 1) en de *Nuḵab al-Dakā'ir* (bibliografie nr. 13). Dit handschrift is hoogstwaarschijnlijk identiek met het hs American University of Beirut nr. 039 I 13, dat wordt genoemd in M. 'Adnān al-Baḳīt en Nūfān Raḡā al-Ḥamūd, *Fihris al-Maḳtūāt al-'Arabiyya al-Muṣawwara*, deel 1, p. 163 (Amman 1305/1985). De auteurs van deze catalogus vermelden de tekst van de *Nuḵab al-Dakā'ir* in dezelfde band (ibid, p. 174). Vgl. Catalogus Y.Q. Kūrī (1985), p. 3, nr. 3.

- Bologna, Bibl. Univ., Coll. Marsigli, nr. 3406 (2). Vgl. Cat. V. Rosen, p. 106, nr. 457. De tweede tekst in dezelfde band als het hs A van deze editie van de *Iršād al-Qāšid* (ff. 71a-90b). Microfilm in Leiden: A 269.
- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya. Cat.¹ VII, p. 184, titel: *Ġunyat al-Labīb ḥayt lā yūḡad al-Ṭabīb*. In *maḡmū'a* 133 (2), ff. 70-101.
- Cambridge, Univ. Library, Or. 1428 (10). Vgl. A.J. Arberry, *Second Suppl. Handlist*, p. 36, nr. 220. De tweede tekst in dezelfde band als het hs B van deze editie van de *Iršād al-Qāšid* (ff. 67a-92b). Microfilm in Leiden: A 365. Geschreven door dezelfde kopiist als de eraan voorafgaande tekst van de *Iršād al-Qāšid*, gedateerd Damascus, 20 Ġumādā I, 749/1348. Titel: *Ġunyat al-Labīb fīmā yusta'malu 'inda Ġaybat al-Ṭabīb*.
- Çorum, Genel 2940 (1), ff. 2b-12a. Vgl. Dietrich 1966, p. 210, nr. 101. Titel: *Ġunyat al-Labīb ḥayt lā yūḡad al-Ṭabīb*.
- Dublin, Chester Beatty Library, nr. 3478. Vgl. A.J. Arberry, *Handlist*, II, p. 97.
- Gotha, Cat. Pertsch IV, pp. 69-70, nr. 2034(3). Titel: *Kitāb Ġunyat al-Labīb fī Ġaybat al-Ṭabīb*.
- Istanbul, Beyazit Devlet Kütüphanesi, nr. 4118 (*Defter "Umūmiyya"*, p. 200. 1 deel, 13 regels per pagina).
- Istanbul, Beyazit Devlet Kütüphanesi, nr. 4119 (*Defter "Umūmiyya"*, p. 200. 1 deel, 12 regels per pagina).
- Istanbul, Köprülü I 46 (3), ff. 109a-119b; 9e/15e eeuw; cat. R. Şeşen (1986), I, pp. 47-8.
- Istanbul, Köprülü II 187 (2), ff. 52a-79b; einde 11e/17e eeuw; cat. R. Şeşen (1986), II, pp. 503-4.
- Istanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi 184 (1). Vgl. *Defter*, p. 10, alwaar de foutieve titel *al-Risāla al-Muḍahhaba fī Ḥifz al-Şihha* wordt opgegeven. Dit is een verwijzing naar de tweede tekst in deze band. De tekst van de *Ġunyat al-Labīb* beslaat ff. 1b-17a.
- Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Ahmet III, 2048 Ṭibb. Vgl. al-Munaḡḡid 1959, p. 251.
- Los Angeles, UCLA, MS Ar. 78 (I), pp. 8-38. Vgl. Iskandar 1984, p. 43.
- Sarajevo, Orijentalni Institut, nr. 2948-1. Vgl. Trako 1982-3, pp. 208-209, Nr. 7.

Overzicht van de inhoud van de *Ġunyat al-Labīb* volgens het hs Cambridge Or. 1428 (10), ff. 67a-92b:

f. 67a. Titel:

غنية اللبيب فيما يستعمل عند غيبة الطبيب

Een waarschijnlijk latere hand heeft hieraan toegevoegd, op grond van
لابي الجود محمد بن ابراهيم المعروف بابن
الاكفانى المصرى توفى سنة ٧٤٥ من اسامى الكتب

- (بسملة) ... الحمد لله الذى خلق الانسان في احسن تقويم وهدى من
شاء بفضله الى صراط مستقيم ... وبعد فهذه رسالة لطيفة الحجم عزيزة العلم تشتمل
على ما لا بد منه من علم الطب في حفظ الصحة والتحرز من الامراض ومعالجتها على
العموم حيث لا يوجد طبيب أو يوجد من لا يوثق به وفيه نكت مفيدة من الخواص مما
جربناه أو وثقناه بنقله عن أعيان الحكماء وضعتها تذكراً لمن خصه الله بنفس زكية
واخلاق رضية وترتبت هذه الرسالة على أربعة أركان ...
- ff. 67b-68a. - الركن الاول في جمل وجيزة كافية في حفظ الصحة على / سبيل الفصول
f. 68a. فصل في الحكم المستفادة من خلق الانسان على سبيل الاجمال
f. 70a. فصل الامور اللازمة للانسان مؤثرة فيه تحصرها الاطباء في ستة اشياء يعبرون
عنها بالضرورة
- f. 70a. فصل الهواء عنصر لأبداننا وارواحنا ...
f. 70a. فصل يقول كبير الاطباء ابقراط ...
f. 71a. فصل لما كان الشخص المعتدل لا يكاد يوجد فينكز هاهنا تدبير الاغذية بحسب
الأمزجة من الاعتدال ليقاس عليها غيرها ...
- f. 72b. فصل اعلم ان الغذاء منوط بامور اربعة لا بد من مراعاتها ...
f. 73a. فصل النوم راحة الاعضاء وسكون للقوى ومعين على الهضم
f. 73a. فصل لا يجوز المدافعة باخراج فضلة ...
f. 73b. - الركن الثانى في تدبير الأمراض حيث لا يوجد طبيب أو يوجد من لا يوثق به
f. 73b. فصل ان المحققين من الاطباء اذا اشكل عليهم المرض لا يعالجونه بشيء بل
يحلّوا بينه وبين الطبيعة ...
- f. 74a. فصل العلاج القوى هو اخراج الدم الكثير بالفصد ...
f. 74a. فصل العلاج الضعيف هو اخراج الدم اليسير بالشرطاة ...
f. 74b. فصل اجماع الاطباء على أنه متى امكن مداواة المرض بتقدير الغذاء فلا يتعرض
الى الدواء ...
- f. 74b. فصل يجب مراعاة القوة وحفظها على كل حال ...
ff. 74b-75a. فصل من الامراض / ما هو سريع الانقضاء ...

- f. 75a. فصل قد تدعوا الضرورة استفراغ بفصد او اسهال ...
f. 75b. فصل الامتلاء على زيادة الاخلاط وكثرتها ...
f. 76a. فصل ان كان المرض مهيجاً شديداً الاضطراب ...
f. 76b. فصل في الاشارة الى قوة القوة ...
f. 76b. فصل قد تنهض الطبيعة بدفع مادة المرض ...
ff. 76b-77a. فصل من شرب دواء مسهلاً ولم يسهله / تسكينه
f. 77b. - الركن الثالث في وصايا نافعة فيما تقدم من حفظ الصحة وعلاج الأمراض
f. 77b. فصل للعادة مدخل كثير في التأثير في الامزجة الانسانية صحة ومرضا ...
f. 78a. فصل لا ينبغي أن تعود الطبيعة الكسل بالمعونة دائماً ...
f. 78a. فصل قوة المريض بالنسبة الى الطبيب كراس المال بالنسبة الى التاجر ...
f. 78b. فصل اذا حصل غشى أو سقوط قوة ...
f. 78b. فصل اجتهد في تسكين الوجاع ما امكن ولو بالمخدرات ...
ff. 78b-79a. - الركن الرابع في ذكر خواص مختبرة اكثرها طبية ارتب ما تعلق منها
بالعلاج على ترتيب اعضاء البدن / عموماً ثم من أعلاه الى أسفله خصوصاً ثم ما لا
يختص بالطب بعد ذلك

Dan volgt een opsomming van de bijzondere, medisch relevante, eigenschappen van verschillende voedingsstoffen, geneesmiddelen en dieren (ff. 79a-80b), voorts verschillende kwalen en ongelukken met hun behandeling (ff. 80b-83a), de verschillende behandelingen van kwalen, in de volgorde van de ledematen, van top tot teen (ff. 83a-91a) en de bijzondere eigenschappen van een aantal voedingsstoffen en andere zaken, met hun, niet alleen zuiver medische, effecten (ff. 91a-92b).
f. 92b. Eind: شجرة الزيتون من نظر اليها كل يوم ذهب همومه واحزانه وطابت نفسه
وكذلك اذا حَجّر منزل بقضبانه وورقه وكذلك من تظر الى ورد الخطمية وهو على شجرته
ودار حوله سبع دورات وليكن هذا آخر ما نوره في هذه الرسالة والصلاة والسلام على
من به ختمت الرسالة الحمد لله حق حمده

Bronvermeldingen komen in het gehele werk niet voor. In het begin worden Hippocrates (ff. 70a,12; 77b,15) en Galenus (f. 70a,13) genoemd.

»5«

Kitāb Kašf al-Rayn fī Aḥwāl al-'Ayn

bronnen:

1. lijst in hs D, nr. 3: *mutawassit*.
2. *Iršād al-Qāšid* 624: *min aḥmad al-madākīl al-ṭibbiyya*.
3. *al-Wāfī* II, 26; *A'yān*, f. 118b: ... *fī Amrād* ...
5. *al-Muqaffā*, f. 40a, 8-9: ... *fī Amrād* ...
6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 227a.
7. *Kašf al-Zunūn*, nr. 10704 (V, p. 207).

Handboek voor de oogheelkunde. Korte inhoud en evaluatie worden gegeven door J. Hirschberg 1905b, pp. 88-90, en 93: 'Die beiden letzten Lehrbücher, aus dem 14. Jahrh., von Šams ad-Dīn [namelijk: Ibn al-Akfānī] und Šādīlī, sind noch ganz tüchtige Werke. Weder sind sie einfach aus den früheren abgeschrieben, noch enthalten sie Unsinn; beide sind besser, als die europäischen Leistungen auf diesem Gebiet bis zum 18. Jahrhundert.' Vgl. ook Hirschberg 1905a, pp. 93-95.

handschriften:

- Antalya, Elmalı İlce Halk Kütüphanesi (Tüyatok, nr. 2900/6, nr. 1910; vol. 3, pp. 132-3.
- Beiroet, al-Ḳizāna al-Taymūriyya. Vgl. 'Īsā Iskandar al-Ma'lūf, in *RAAD* 3 (1923), 360. Mogelijk identiek met handschrift Cairo, Ṭibb Taymūr 284 (zie hierna).
- Cairo, Azhar 84/7670. Vgl. Cat. Azhar, VI (1369/1950), p. 128.
- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya. Cat.¹ VI, p. 30. Copiist: 'Imrān b. M. b. Abī al-Nūr, *al-šahīr bi-al-Ġaryānī*. Een afschrift hiervan is hs Leiden Or. 18.004 (zie hierna).
- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya 354 Ṭibb. Vgl. al-Munaġġid 1959, p. 251; 167 pp.
- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya 883 Ṭibb. Vgl. *ibid*
- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya 87 Ṭibb. Vgl. *ibid*. Van dit hs is een microfilm in het voormalige handschrifteninstituut van de Arabische Liga te Cairo, vgl. Ibrāhīm Šabbūḥ, *Fihris*, pp. 156-7, nr. 206; 81 ff.
- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya. Vollers 1890, p. 382 vermeldt nog een handschrift in de Khediviale bibliotheek te Cairo, zonder een nummer te noemen (80, 81 ff.).

Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya, Ṭibb Taymūr 284; 184 pp. Mogelijk

identiek met het handschrift Beiroet (zie hierboven).

- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya, Ṭibb Ṭal'at 482; 110 ff.; 1252 AH.
- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya. V. Rosen, in *Les Manuscrits arabes de l'Institut des Langues Orientales*, Saint-Petersbourg 1877, p. III: '... il y a un exemplaire du *كشف الرين* dans la bibliothèque du Vice-Roi, cf. le catalogue de M. Stern, p. ٢٦٠.'
- Cairo, Ḥalīm 46 Ṭibb. Vgl. al-Munaġġid 1959, p. 251; 64 ff.
- ¶ Het is mogelijk dat een of meer van de handschriften die door al-Munaġġid, Brockelmann, V. Rosen of K. Vollers in Caireense collecties worden vermeld identiek aan elkaar zijn. Het ongenummerde door Vollers genoemde hs zou identiek kunnen zijn met 87 Ṭibb vanwege het gelijke aantal folio's.
- Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A 1968. Vgl. Cat. Karatay, III (1966), pp. 830-3, nr. 7285. Dit handschrift is hetzelfde als genoemd door Levey 1973, p. 62: Istanbul, Topkapı Saray, Ahmet III, nr. 1968.
- Leiden, Universiteitsbibliotheek, Or. 18.004. Copie van een hs in de Khediviale Bibliotheek te Cairo [d.w.z. van het hs Cairo hiervoor genoemd], vervaardigd voor J. Hirschberg. Vgl. Hirschberg 1905b, pp. 82-84.
- Vaticaan, Sbath 13. Cat. P. Sbath I, p. 12 (Cairo 1928). Microfilm in Leiden: A 726. Copie van 920/1514 (f. 51b).

Overzicht van de inhoud van de *Kašf al-Rayn fī Aḥwāl al-'Ayn*, volgens het hs Leiden, Or. 18.004. Bij de opsomming der verschillende oogziekten heb ik tussen vierkante haakjes het aantal der behandelde kwalen opgegeven.

- f. la. Titelblad: هذا كتاب كشف الرين في احوال العين في الطب للعلامة شمس الدين محمد بن برهان الدين ابراهيم بن ساعد الانصارى تقدمه الله برحمته
- f. 1b. Begin: (بسملة) قال الشيخ الامام العالم العلامة جامع شتات الفضائل شمس الدين محمد بن برهان الدين ابراهيم بن ساعد الانصارى ... الحمد لله الذى خلق كل شيء فقدره تقديرا وفضل الانسان بالنطق والبيان [ارشاد القاصد : ٢] وجعله سميعا بصيرا يؤت الحكمة من يشاء ومن يؤت الحكمة فقد اوتى خيرا كثيرا [ارشاد القاصد : ٩٠] وصلى ... وبعد فانى جامع هذا الكتاب في صناعة الكحل ورتبته على ثلاثة مقالات ... وسميته كشف الرين في احوال العين ...

- f. 1b. المقالة الاولى في احوال العين
الباب الاول في حد الامور النظرية
- f. 2a. الفصل الاول في حد العين وخواص عين الانسان
الفصل الثانى في خلقه العين ومزاجها
- f. 3b. الفصل الثالث في احوال العين من الصحة والمرض
- f. 4a. الفصل الرابع في أسباب احوال العين وعلاماتها الكلية
- f. 5b. الباب الثانى في الامور العملية
الفصل الاول في حفظ صحة العين
- f. 6a. الفصل الثانى في معالجات العين الكلية
- f. 7b. المقالة الثانية في ذكر امراض العين واسبابها وعلاماتها ومعالجاتها الجزئية
امراض الجفن [٤٣]
- f. 17a. امراض الطبقة الملتحمة [١٣]
- f. 28a. امراض القرنية [١٤]
- f. 35a. امراض العنابية [٥]
- f. 39a. امراض الرطوبة البيضية [٨]
- f. 39b. امراض الطبقة العنكبوتية [٣]
- f. 40a. امراض الرطوبة الجليدية [١٠]
- f. 41b. امراض الرطوبة الزجاجية [١٠]
- f. 42b. اسباب [أمراض] الطبقة الشبكية [٧]
- f. 43b. امراض الطبقة المشيمية [٢]
- f. 43b. امراض الطبقة الصلبة [٥]
- f. 44b. امراض العصب النورى [٦]
- f. 46a. امراض الروح الباصر [٥]
- f. 47a. امراض عضل المقلة [٢]
- f. 47b. امراض الماق [٢]
- f. 49a. الامراض التى لا تختص بجزء منها [١٢]
- f. 52b. المقالة الثالثة في الادوية المفردة ولنذكرها مرتبة على حروف المعجم

Deze *maqāla* bevat een opsomming van simplicia, alfabetisch (*abjad*) gerangschikt. De eigenschappen worden beschreven en de werking van de

middelen wordt aangegeven. J. Hirschberg, *Geschichte*, pp. 83-4, heeft een vergelijking gemaakt tussen de lijst van Ibn al-Akfānī en die van 'Alī b. 'Isā.

الادوية المركبة

الباب الاول في الشيفات

الباب الثانى في الاكحال

Dit hoofdstuk bevat een opsomming van recepten, met hun werking.

- f. 68a. خاتمة اذكر فيها ادوية يسيرة تمس حاجة الاكحال والشيفات
- f. 70a. Eind: فتيلة مسهلة زبل فار وملح طعام وسنامكى من كل واحد جزء وزهر ... بنفسج ثلاثة اجزاء يجمع بعسل معقود وليكن هذا آخر الكتاب والحمد للمنعّم الوهاب ...
- ff. 70b-80a van het Leidse handschrift bevatten een tekst, van medische inhoud, getiteld *Fawā'id Muğamma'a fī Abwāb Arba'a*. Een andere titel wordt niet gegeven, evenmin wordt een auteur genoemd, en in het colophon staan geen nadere details. Vergelijking met het hs Vaticaan, Sbath 13 leert dat deze *fawā'id* niet tot de tekst van de *Kašf al-Rayn* behoren.
- f. 80b. Blanco.

»6«

al-Tağrīd min Kašf al-Rayn,
of *Muktaṣar [Kitāb Kašf al-Rayn fī Aḥwāl al-'Ayn]*

bron:

1. lijst in hs D, nr. 4.

Compendium over oogheelkunde. Een verkorte versie van de *Kašf al-Rayn* (zie bibliografie, nr. 5). De verkorting geschiedt met name door weglating van de stof die in de *Kašf* in de derde *maqāla*, het hoofdstuk over medicijnen, wordt behandeld.

handschriften:

- Istanbul, Nuruosmaniye nr. 3576 (*Defter*, p. 202). Vgl. Dietrich 1966, pp. 166-7, nr. 70.

- London, B.L., Or. 5657. Vgl. Hamarneh 1975, p. 214, nr. 276. Microfilm in Leiden: A 529.

Titel, volgens H. 2b, 43b: *tağrīd*.

f. 2b. تجريد ما يجب حفظه على المتمس بصناعة الكحل من كتابي الموسوم كشف اليرين في أحوال العين

Overzicht van de inhoud van *al-Taḡrīd min Kašf al-Rayn*, volgens het hs Londen, B.L., Or. 5657.

f. 2a. Titelblad: كتاب كشف اليرين في احوال العين للامام محمد بن ابراهيم بن صاعد الانصاري

f. 2b. Begin: (بسملة) ... الحمد لله منور الابصار والبصائر العالم بخفيات الضماير ... وبعد هذا تجريد ما يجب حفظه على المتمس بصناعة الكحل من كتابي الموسوم كشف اليرين في احوال العين ...

f. 2b. فصل في تشريح العين ومنفعة اجزائها ومزاجاتها

f. 7b. فصل في احوال العين من الصحة والمرض واسبابها وعلاماتها الكلية

f. 43b. Eind: ... السبب غلظ يحدث في الجفن مع تتواو [؟] رطوبة محنسة بين الطبقات او ضعف يشركه الدماغ العلامات مشاهدة الاول وضعف البصر وظلمة في الثاني وتتقدمه الافة في الدماغ في الثالث وهذا اتمام ما اردنا صحة اثباته في هذا التجريد والحمد لله وحده

»7«

Wiqāyat al-'Ayn bi-Šarḥ Taḡrīd Kašf al-Rayn

Commentaar door Abū al-Himam Nūr al-Dīn 'Alī al-Munāwī (9/15e eeuw) op Ibn al-Akfānī's oogheelkundig compendium *Taḡrīd Kašf al-Rayn* (zie bibliografie nr. 6). Het hoofdstuk over de geneesmiddelen, de derde *maqāla* van de *Kašf al-Rayn*, ontbreekt hier evenals in de *Taḡrīd*.

handschriften:

- Bagdad, al-Maḥaḥ al-'Irāqī, nr. 11014. Vgl. al-Naqšbandī 1981, nr. 747, pp. 386-7.

- Leningrad: St. Petersburg, Instituut, nr. 55. Vgl. V. Rosen, *Les manuscrits arabes de l'Institut des langues Orientales* (Saint-Petersbourg 1877), pp. 109-111, nr. 176. Hier wordt de auteur genoemd: Abū al-Himam Nūr al-Dīn 'Alī al-Munāwī. Rosen geeft een citaat uit de inleiding en enkele passages over staar-operaties.

Vaticaan, Sbath 16. Cat. P. Sbath I, p. 15 (Cairo 1928) Microfilm in

Leiden: A 725. Naam van de auteur hier (f. 5b): Abū al-Himam Nūr al-Dīn. Titel op f. 7a.

De auteur van deze commentaar is gedateerd, omdat hij een tijdgenoot is van Muzaffar al-Dīn Abū al-Ṭanā' Maḥmūd al-Amšā'ī al-'Ayntābī (st. 902/1496, vgl. *GAL S II*, 93), op wiens instigatie hij deze commentaar heeft geschreven (hs Vaticaan, Sbath 16, f. 6b).

Overzicht van de inhoud van de *Wiqāyat al-'Ayn* volgens het hs Vaticaan, Sbath 16, dat blijkens het colophon (f. 199a) een afschrift is van een handschrift in de hand van de auteur.

f. 5b. Begin: (بسملة) ... قال شيخنا الامام العالم الورع الزاهد المحقق

المدقق كنز الطالبين اوحد المجتهدين قطب دائرة المتطبيين ابو الهمم نور الدين

... وبعد فالاشتغال بصناعة // الكحل من معالي مهمات الامور المطلوبة

وحل مشكلها من مطلوبات الامور المهمات ... وقد وضع فيها مصنفات مختصرات ومطولات واشتهر من بينها الكتاب المرسوم بتجريد كشف اليرين في احوال العين للشيخ الامام العلامة الفاضل جامع اشتات الفضائل نجم الملة والدين ابو عبدالله محمد بن برهان الدين ابراهيم بن ساعد الانصاري الشهير بابن الأكفاني ... حتى صار كتابه هذا في هذه الازمنة هو المتعين للحفظ والدراسة ... واشتدت //

f. 6b. الحاجة الى شرح يحل معانيه ويضبط معانيه فانتدبني لهذا شيخنا الامام فيلسوف الاسلام مظفر الدين ابو الثنا محمد الامشاطي العنتابي صنو سيدنا ومولانا شيخ الاسلام قاضي القضاة الحنفية بالديار المصرية ... فشرعت في ذلك ... وشرحته شرحا ينل صعابه ويكشف عن وجه معاني الفاظ نقابه ويفك مقفلاته ويحل مشكلاته مضيغا الى ذلك فوايد مهمات وتتيمات ضروريات واصولا معولا عليها وزيادات محتاج اليها واتبعت كل مرض علاجه المحتاج اليه ليستغنى الناظر فيه به ويعتمد عليه وكلما وجدته من عباراته غير ظاهر المعنى محتاجا الى التاويل اولته مؤيدا ذلك بالمنقول ان امكن والا تركته ونقلت ما يخالفه اعراضا عن الاعتراض

... وربما نقلت نقلا لمجرد الفايدة والتتميم وسميته وقاية العين بشرح تجريد كشف اليرين

f. 7b. Begin van de eigenlijke commentaar. Op ff. 9a b is een korte omschrijving van de taak van de oogheilkunde:

وعلم الكحل صناعة موضوعها اعين الناس بما هي قابلة للصحة ومقابلها وغايتها حفظ

صحة العين موجودة وردها مفقودة وانما يتم ذلك لمن عرف اجزاء العين ومزاجها وخلقتها وعرف صحتها وانواع امراضها وعرف الاشيا التي بها هذا الحفظ والرد وعرف العلامات التي تعرف بها صحة العين وانواع امراضها وهذا هو الجزؤ النظرى والمصنف اقتصر على بيان معظم هذه الامور ونحن انشا الله تعالى نضيف اليه ما تركه من هذه الصناعة ليكون هذا الشرح كافيا في الفن والجزو العملي يشتمل على معرفة حفظ صحة العين وعلاج امراضها وهذه الصناعة جزو من صناعة الطب لان نظرها في بعض ما ينظر فيه الطب

De commentator voegt hier nog aan toe (f. 9b): واعلم ان المصنف زاد امراضا على ما ذكره غيره من اهل هذه الصناعة ونحن نتبعه في ذلك لان ذكره لها لامر قائم عنده في اثباتها كمشاهدته لها مثلا

De stof van de *Wiqāyat al-'Ayn* is als volgt ingedeeld:

- f. 9b. فصل في تشريح العين
 f. 28b. فصل في بيان احوال العين ...
 f. 24b. اسباب احوال العين
 f. 38a. الفصل الاول كلام كلي في حفظ صحة العين
 f. 40b. الفصل الثانى في علاج امراض العين بقول كلي
 f. 46a. الفصل الثالث في امور تعرض للدوا المركب
 f. 47b. فصل في ذكر امراض العين واسبابها وعلاماتها وعلاجها وجملة عددها ١٤٧
 f. 87a. واما امراض الملتحمة فهي اربعة عشر
 f. 114b. وامراض الطبقة القرنية اربعة عشر مرضا ...
 f. 136b. واما امراض الطبقة العينية وثقبها اعنى الحدقة فهي خمسة ...
 f. 151a. واما امراض الرطوبات البيضية فهي ثمانية
 f. 156b. واما امراض الطبقة العنكبوتية فانها ثلاثة
 f. 158b. امراض الرطوبة الجليدية عشرة
 f. 163a. امراض الرطوبة الزجاجية عشرة
 f. 167a. وامراض الطبقة الشبكية سبعة
 f. 170a. امراض الطبقة المشيمية
 f. 170b. واما امراض الطبقة الصلبة فالمشهور منها خمسة

- f. 172a. امراض العصب الاجوف ... ستة
 f. 177b. واما امراض الروح الباصر فهي خمسة
 f. 180b. وامراض العضل الضاغط العصبية النورية ...
 f. 182a. وامراض الماق الاكبر ثلاثة
 f. 186a. الامراض التي لا تختص بجزو من اجزاء العين ثلاثة عشر
 f. 199a. Eind. بان يكون حصول هذا المرض متاخر عن الافة العارضة للدماغ العلاج
 استفراغ المادة وتعديل المزاج والاكتحال بالاكحال الحادة كالعزيزى والروشيانا والمنصورى وتشيف من خارج بالزعفرانى والسنبيل واشياف العنبر والذى سببه ضعف يقوى فيه الدماغ والعين والحمد لله رب العالمين
 تم الكتاب المعروف بشرح الرين وقد نسخ على نسخة مولفه التي كتبها بيده
 Colophon:

Al-Munāwī heeft niet een doorlopende commentaar geschreven die de gehele grondtekst van uitleg voorziet. De *Wiqāyat al-'Ayn* is meer een discussie, op basis van de indeling van de stof in Ibn al-Akfānī's *Taḡrīd*, waarbij geresumeerd, geciteerd en becommentarieerd wordt. Zoals uit de inleiding en indeling van de commentaar blijkt is Ibn al-Akfānī's *Taḡrīd* voor al-Munāwī het uitgangspunt. Ibn al-Akfānī wordt door hem geciteerd als *al-ṣayk* (bijv. f. 11b, regel 6), *al-muṣannif* (passim), of *al-imām* (bijv. f. 24b, regel 10), maar is geenszins de enige medische en lexicografische autoriteit die wordt opgevoerd.

Al-Munāwī neemt soms afstand van de ordening die door Ibn al-Akfānī in de behandelde stof is aangebracht (bijvoorbeeld: ff. 87a, 102a-b, 135b, 143a, 166b-167a), maar hij verlaat nooit de indeling van de *Taḡrīd*. Naast Ibn al-Akfānī citeert hij nog een aantal autoriteiten, die in de *Kaṣf* en de *Taḡrīd* niet of nauwelijks voorkomen. Behalve de *Ṣaḥḥāḥ* (ff. 10b, 15; 11a, 16; 14b, 10; 21b, 3; 36b, 9; 115a, 14; 133b, 10; 162a, 9; 178a, 2) van al-Ġawharī (st. 393/1003, vgl. *GAL G I*, 128) en een werk door al-Aṣma'ī (st. ca. 216/831, vgl. *GAL G I*, 104) op f. 133b, 8, zijn het alle medische werken of autoriteiten.

Al-Munāwī noemt twee Hellenistische medici:

- Urābiyāsīyūs (f. 15a, 2): Oreibasios, leefde van 326-403, vgl. Ullmann, *Medizin*, p. 83.
- Ġālīnūs (ff. 15a, 12; 27a, 8; 52a, 9; 94b, 9; 103a, 5; 151a, 5; 154a, 7): Galenus, leefde ca. 129 ca. 199, vgl. Ullmann, *Medizin*, p. 35.

Verder citeert al-Munāwī uit:

* *Al-Lamḥa al-'Afiyya*, door al-Isrā'īlī (ff. 71b, 7; 71b, 17; 74a, 15-16). Data onzeker, vgl. *GAL G I*, 492.

* *Al-Muhaddab*, door Ibn al-Nafīs al-Qurašī (f. 10b, 3 en passim). St. 687/1288, vgl. *GAL G I*, 493.

* *Al-Muḫtār*, door Ibn Hubal (st. 610/1213, vgl. *GAL G I*, 490): ff. 77a, 7; 78a, 3; 82a, 10; 114a, 7; 115a, 16; 115b, 6; 116b, 10; 117a, 6; 121b, 10; 135b, 6; 195b, 3.

* *Al-Natīga*, waarmee mogelijk is bedoeld *Kitāb Natīgat al-Fikar fī 'Ilāğ Amrād al-Bašar*: ff. 104a, 11; 161b, 16; 179b, 10. Vgl. ook mijn opmerking bij het boek, genoemd in bibliografie, nr. 47.

* *Al-Nūriyya* (ff. 19a, 11; 158a, 13) en *al-Nūriyya al-Ša'biyya* (f. 116a, 14-15). Vgl. voor deze titel ook hieronder: bibliografie, nr. 46.

* *Al-Tabšira*: ff. 142b, 16; 148b, 11; 149b, 17.

* *Al-Taḍkira* (ff. 18a, 9; 18b, 4; 20a, 17; 63a, 12; 66b, 9; 73a, 7; 73a, 14; 93a, 14; 103b, 17; 104a, 6; 114b, 1; 130b, 10; 163a, 13; 176b, 8; 183b, 16). Waarschijnlijk is met deze titel bedoeld het boek *Taḍkirat al-Kahhālīn* door 'Alī b. 'Īsā (st. na 400/1010, vgl. *GAL G I*, 483).

* *Al-Talwīḥ* (ff. 20b, 10; 23a, 14; 31a, 14-15; 114b, 17).

Zonder vermelding van een boektitel wordt nog genoemd al-Rāzī (st. ca. 311/923, vgl. *GAL G I*, 233): ff. 141b, 16; 146b, 17.

»8«

Kitāb Nihāyat al-Qašd fī Šinā'at al-Fašd

bronnen:

1. lijst in hs D, nr. 5: *mutawassiḥ*.

2. *Iršād al-Qāšid* 624: *min aḥmad al-madākil al-ṭibbiyya*.

6. *al-Durr al-Naẓīm*, f. 227b.

Verhandeling over het aderlaten.

handschriften:

- Beiroet, Bibliothèque Orientale, nr. 644. Cat. L. Cheikho, in: *Mélanges de l'Université Saint-Joseph* 8 (1922), 428-9, nr. 323.

- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya. Cat.¹, VI, p. 48. Incipit: الحمد لله منور الالباب وملهم الصواب ...

De catalogus voegt hier nog aan toe:

Mogelijk is dit het handschrift dat in Vollers 1890, p. 382 wordt vermeld.

- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya, Ṭibb M 48; 14 ff.

- Dublin, Chester Beatty Library, nr. 4546. Vgl. A.J. Arberry, Handlist VI, p. 15. Microfilm in Leiden: A 993.

- Londen, B.L., Or. 10,847 (Gaster 794). Vgl. Vajda 1959, p. 310. Een Judeo-Arabische versie. Titel: *Nihāyat al-Qašd fī Šinā'at al-Fašd*. Microfilm in Leiden: A 969.

- Londen, Library of the Royal College of Physicians, nr. 1 (4), vgl. Cat. A.S. Tritton, in *JRAS* 1951, 182. Titel: *Ġāyat al-Qašd fī Šinā'at al-Fašd*.

- Mosul, Maktabat al-Awqāf al-'Āmma, No. 9/40 (2), vgl. Aḥmad 1977, p. 234-235. Gedateerd 2124/1817. Karšūnī handschrift. Microfilm in Leiden: A 1505.

- Mosul, Maktabat al-Awqāf al-'Āmma, No. 9/41 (2), vgl. *ibid.*, p. 235. Microfilm in Leiden: A 1505.

- Tunis, collectie Ḥasan Ḥusnī 'Abd al-Wahhāb, Bibliothèque Nationale, nr. 18514 (1), ff. 1a-7a. Vgl. Maṣṣūr 1969, pp. 418-9, alwaar een datering van 9e/15e eeuw wordt gegeven. Deze datering is onwaarschijnlijk vanwege het papier, dat van Europese herkomst is, en ook omdat de tweede tekst in de bundel door al-Suyūṭī (gest. 911/1505) geschreven is. Het schrift lijkt op *ḡubār*. Een microfilm van dit hs is aanwezig in het voormalige handschrifteninstituut van de Arabische Liga te Cairo. Vgl. Cat. Ibrāhīm Šabbūh, pp. 198-9, nr. 270.

Het werk, getiteld *Maqāla fī al-Fašd*, in het hs Yale U.L. 1508 (L-377), ff. 56b-62a (vgl. Cat. L. Nemoy, pp. 159-160) bevat een tekst die verschilt van Ibn al-Akfānī's *Nihāyat al-Qašd*. Zie ook hieronder, bibliografie, nr. 49.

Overzicht van de inhoud van de *Nihāyat al-Qašd* volgens het hs Dublin, Chester Beatty Library 4546. Het werk bevat twee hoofdstukken, die respectievelijk de *kulliyyāt* en de *ḡuz'iyyāt* van het aderlaten behandelen. Het Dublinse hs vermeldt niet de titel van het werk, kennelijk is er een lacune in het exemplar. De Judeo-Arabische versie van het hs Londen, B.L., Or. 10,847 bevat dezelfde tekst, met enige varianten, en daarin wordt wel de titel genoemd.

f. 1a. Begin:

هذه النسخة المباركة في المفصد ومعرفة الفصد

(بسملة) قال الشيخ الامام العالم العلامة شمس الدين ابوا [sic] عبد الله محمد ابن ابراهيم ابن ساعد الانصارى تغمد الله تعالى برحمته الحمد لله منور قلوب المسلمين ذوا الالباب وملهمهم للصواب والصلاة والسلام على رسوله محمد المبعوث بالحكمة وفصل

الخطاب وعلى اله وصحبه صلاة دايمة الى يوم الحساب
وبعد فهذا مختصرا يشتمل على علم الفصد وعمله وما يتصل به وسميته وترتيبه على
بابين ...

Het hoofdstuk over de *kulliyāt* is als volgt ingedeeld (f. 1b):

- f. 1b. الباب الاول فيما يجرى مجرى الكلبيات وعشرون فصلا
الفصل الاول في حد الفصد
الفصل الثاني في كيفيته
الفصل الثالث في كيفية بتر الشرايين
الفصل الرابع في كيفية الرباط ومنفعته
- f. 2a. الفصل الخامس في الشروط الماخوزه على الفاصد
[الفصل] السادس في الاغراض المقصودة بالفصد وهي ثلاثة
[الفصل] السابع في الامور التي تراعى عند الفصد وهي سبعة
الفصل الثامن في معرفة الابدان نضربها بضير الفصد
- f. 3a. الفصل التاسع في معرفة من يحتاج الى الفصد
[الفصل] العاشر في الشروط المعتبرة عند الفصد
- f. 3b. الفصل الحادى عشر في الابدان التي لا تحمل كثرة الفصد
الفصل الثانى عشر في معرفة اوقات الفصد
- f. 4a. الفصل الثالث عشر في مقدار ما يستفرغ بالفصد
الفصل الرابع عشر في البنية
- f. 4b. الفصل الخامس عشر في قطع الشريانات التي يجوز قطعها
- f. 5a. الفصل السادس عشر في فضل الفصد على غيره من العلاج
الفصل السابع عشر في علاج امراض معينة تعالج بالفصد
- f. 5b. الفصل الثامن عشر في الحجامة
الفصل التاسع عشر في تدارك خطأ الفاصد
- f. 6a. الفصل العشرين في القانون العام في علاج تفرق الاتصال

Het hoofdstuk over de *ḡuz'īyyāt* bevat een opsomming van de aderen die voor aderlating in aanmerking komen:

- f. 6b. الباب الثانى فيما يجرى من هذه الصناعة مجرى الجزئيات [ت] وهو معرفة كل واحد
من العروق المفصودة في البدن ... وجملة هذه العروق خمسة واربعين عرقا ساكنة

وضاربة ...

Als laatste wordt genoemd (f. 10a):

عرق النا ...

f. 10b. Einde: ... وقصدهما يجرى من الاعالى كثيرا فينفع من العلل المتقدمة وحصر
وحدد دم الطمث والمحبس والبواسير وهذا اخر الكلام هاهنا والله اعلم

Ter vergelijking volgt hier nog, in Arabische transcriptie, het begin van de Judeo-Arabische versie uit het Londense handschrift (f. 1a): (بسملة)

... يقول العبد الـ / فقير الى الله الواحد البارى محمد بن ابراهيم بن ساعد /
الانصارى عامله الله بالـ ... (= بلطفه ؟) الحمد لله منور الباب وملهم الـ / صواب
وبعد فهذا مختصر يشتمل على علم الفصد وعمله وما يتصل به / وسميته نهاية القصد
في صناعة الفصد ورتبته على بابين ...

In de tekst van de *Nihāyat al-Qaṣd* worden nog Hippocrates genoemd, met zijn boek *Kitāb al-Ahwiya wa-al-Buldān* (hs Dublin, f. 9a), en Galenus (ibid., f. 4b).

»9«

al-Awrāq fī Tahrīr Nusqat al-Tiryāq al-Fārūq

Deze titel komt niet voor in enige andere bibliografie van werken van Ibn al-Akfānī. Het is vrij zeker dat het hier gaat om een tekst van Ibn al-Akfānī, die mogelijk in de vorm van notities of slechts in kladversie is overgeleverd, te oordelen naar het woord *awrāq* in de titel. Het begin van de tekst maakt een authentieke indruk. De tekst is bewaard in één handschrift, dat meegebonden is met één (of meer dan één ?) andere tekst van Ibn al-Akfānī, de *Ḡunyat al-Labīb*. Ik ben er niet in geslaagd kennis te nemen van de inhoud van deze tekst, maar het betreft waarschijnlijk een tekst over antidota.

handschrift:

- Sarajevo, Orijentalni Institut, nr. 2948-4. Vgl. Trako 1982-83, pp. 242-3, Nr. 64.

يقول العبد الفقير الى الله الواحد البارى محمد بن ابراهيم ابن ساعد: (f. 98a)
الانصارى عامله الله بلطفه الحمد لله خالق الداء والدواء ومبدئ المرض والشفاء ...
وبعد فهذه أوراق لطيفة جليلة المنفعة في تحرير نسخة الترياق الفاروق وكيفية مصله

ومنافعه حررتها امثالاً لامر من وجبت طاعته على لسالف احسانه الى ...

Eind (f. 106b): ... وينفع الشهوة الكلية وضعف الشهوة شرباً ...

Bovenstaande citaten zijn uit de beschrijving van Trako overgenomen. Het einde van de tekst ontbreekt.

»10«

Kitāb Ikmāl al-Siyāsa fī 'Ilm al-Firāsa

bron:

l. lijst in hs D, nr. 11.

Een verhandeling over fysiognomie.

handschriften:

- Istanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Aya Sofya 3782, vgl. *Defter Kütüphanesi-i Aya Sofya* (Istanbul 1304/1886-7), p. 225: *Ikmāl al-Siyāsa fī 'Ilm al-Firāsa*; 33 ff., 17 regels p.p. Oud papier (9-10e/15-16e eeuw?). Gezien in 1986.

- Medina, 'Ārif Hikmet bibliotheek, 23 hikma wa-falsafa. Vgl. Kahhāla 1973, p. 88. Niet gezien.

- Parijs, B.N., Arab. 2762, titel: *Asās al-Riyāsa fī 'Ilm al-Firāsa*. Cat. De Slane, p. 498. Microfilm in Leiden: A 516.

De titel van het Parijse hs is zowel op de titelpagina als in het colophon door een latere hand toegevoegd. Op f. 27a zegt de auteur dat hij misschien nog een werk over fysiognomie, maar dan voor zover deze relevant is in de slavenhandel, zal schrijven. Dit is mogelijk de verhandeling *al-Nazar wa-al-Taḥqīq fī Taqlīb al-Raqīq* (zie hieronder, bibliografie, nr. 11).

De toeschrijving van deze tekst aan Ibn al-Akfānī is verricht door Youssef Mourad (Mourad 1939, pp. 32-3) en wordt bevestigd door het voorkomen van de titel in de lijst in hs D, en natuurlijk door de naam van de auteur in de aanhef van de tekst.

De catalogus (*Defter*) van de Aya Sofya-collectie van 1304/1886 vermeldt als auteur: Šams al-Dīn Abū 'Abdallāh M. b. Ibrāhīm b. Sā'id al-Anṣārī. De mededeling van De Slane in zijn catalogus 'Cette copie a été corrigée par l'auteur' wordt niet bevestigd door het Parijse handschrift.

Overzicht van de inhoud van de *Ikmāl al-Siyāsa*, volgens het Parijse handschrift:

f. 1a. Titel (in twee handen): كتاب اساس الرياسة في علم الفراسة تاليف الشيخ

الامام العلامة محمد بن ابراهيم بن ساعد الانصارى رحمه الله ام

f. 1b. Begin: (بسملة) يقول العبد الفقير الى الله تعالى الواحد الباري محمد بن

ابراهيم بن ساعد الانصارى الحمد لله الذى خلق الانسان وكرمه واخرجه من الوجود ولا

يعلم شياً وعلمه وجعل له السمع والبصر والفؤاد وفهمه ... وبعد فلما كان الانسان

مدنيا بالطبع [ارشاد القاصد ٨٢٧] اى محتاجا في ساير احواله الى معاونة كثير من

ابنا نوعه لكثرة مهماته ...

f. 2a. Titel: ... وسميته باساس الرياسة في علم الفراسة ورتبته على مقدمة وفصول

وخاتمة

f. 2a. المقدمة فيما يحتاج الى تقديمه من بيان احوال هذا العلم

f. 8a. Een opgave van de bronnen van het werk: واما الفصول فهى ذكر

الاعضاء على ترتيبها من الراس الى القدم ... مما ذكره علماء الفراسة الذى وقفنا فيه

على كلامهم جميعا وهم ارسطاطاليس واقليمون وابقراط ومحمد بن زكريا الرازى

والامام فخر الدين بن الخطيب والامام الشافعى والشيخ محيي الدين بن العربى

f. 8a. فصل الراس وهو جامع الحواس ...

f. 9a. فصل في الشعور

f. 10a. فصل الحواجب

f. 11a. فصل العيون

f. 15a. فصل الاذان

f. 15b. فصل الانوف

f. 17a. فصل في الافواه والشفاه والاسنان

f. 18a. فصل اللحي

f. 18b. فصل الوجوه

f. 19b. فصل الأعناق

f. 20b. فصل الاكتاف

f. 21a. فصل الظهر

f. 21b. فصل الاعضاء والمرافق والسواعد

- f. 22b. فصل الكفوف والاصابع والاذفار
- f. 23b. فصل الصدر والاثداء والبطن
- f. 24b. فصل الافخاذ والاعجاز والاوراك
- f. 25a. فصل في اعضا التناسل والسوق والركب
- f. 26b. فصل الاصوات والقهقهة والضحك
- f. 27a. ... وهذا ما تيسر مما يتعلق باحوال الرجال اما ما يتعلق باحوال العنا [؟] فقد
يناسبه كتب الباه وشرى الرقيق اكثر مما نحن بصده وان اتسع الزمان لذلك افردت له
كتابا براسه ...
- f. 27a. الخاتمة في ذكر ما اخرناه من اخلاق الامم والحيوانات والامم الكبار من الطوايف
سبع الصين والهند والفرس والروم والترك والعرب والاكراد ...
- f. 28a. ... ولنتكلم الآن في المشهور من اخلاق حيوانات مشهورة من السباع والوحش
والبهائم والطيور وحيوان الما والهوام والذى اتفق من هذه الجملة نحو المايه حيوان
اعتمدنا في اوصافها على ما حكاه ارسطوطاليس والجاحظ وابن الاشعث مفصلا
- f. 31a. ... واعلم ان المراد من ذكر هذه الحيوانات واخلاقها ان تكون عند المتوسم
كالانموذج يقيس عليها من الاخلاق ما شابهها في الخلقة بعد اعتبار احوال المقيس
عليه في اخلاقه وخلقته ...
- f. 32a. Eind: ... وربما وقع التصنع في الخلقة كتغيير لون الشعر او هيئة السحنة او
حال البشرة كما يفعلوا بالرقيق والله اعلم وليكن هذا اخر ما تيسر جمعه في هذا الكتاب
المسمى باساس الرياسة في علم الفراسة ونسال الله الكريم ...

»11«

al-Nazar wa-al-Taḥqīq fī Taqlīb al-Raqīq

Een verhandeling over de medische aspecten van de slavenhandel.

handschriften:

- Istanbul, Köprülü I 46 (6), ff. 150a-152b; 9e/15e eeuw; catalogus Şeşen (1986) I, p. 48. Begin is identiek aan het Parijse handschrift.
- Parijs, B.N., Arab. 2234 (3). Vgl. Cat. De Slane, p. 392. De tekst begint op f. 148a. Microfilm in Leiden: A 515. Zoals De Slane al opmerkt is het handschrift incompleet. Waarschijnlijk houdt de tekst reeds op aan het eind van f. 150b. Wat het vervolg op f. 151a lijkt te zijn is mogelijk een

fragment van een andere tekst. De custode lijkt weliswaar te kloppen, maar de wisseling van onderwerp is abrupt. Ook lijkt het erop dat een andere kopiist op f. 151a het werk heeft voortgezet. De titel verwijst mogelijk naar de *Risāla fī Širā' al-Raqīq wa-Taqlīb al-'Abīd*, door Ibn Buṭlān (st. 460/1068, vgl. GAL G I, 483).

Begin van de tekst, volgens het Parijse handschrift:

f. 148a. Titelpagina: كتاب النظر والتحقيق في تقليب الرقيق لابن الاكفانى تغمده الله
برحمته

f. 148b. Begin: (بسملة) يقول العبد الفقير الى الله تعالى الواحد البارى محمد ابن
ابراهيم ابن ساعد الانصارى رحمه الله الحمد لله الذى حق حمده وصلواته على سيدنا
محمد ... هذه رسالة مختصرة في تقليب الرقيق وتامل احواله وصنعتها امثال الامر من
وجبت طاعته على السالف ...

Eind van de tekst, volgens hs Istanbul, Köprülü I 46 (6), naar catalogus
Şeşen I, p. 48: ... ولنختم الكتاب بحديث صحيح وما رواه ابو ذر ... ومن وجد غير

ذلك فلا يلومن الا نفسه ...

Het gehele Parijse fragment is vertaald in Müller 1980, pp. 177-180.

¶ In connectie met dit werk van Ibn al-Akfānī worden door Şeşen nog de volgende twee titels genoemd. Door de gebrekkige bibliografische aanduidingen is het niet duidelijk of het hier om werken van Ibn al-Akfānī gaat, en zo ja, welke.

[*Şifat Adwiyat Kitāb Taqlīb al-Raqīq*]

Waarschijnlijk bevat deze tekst een overzicht van de geneesmiddelen die genoemd worden in Ibn al-Akfānī's verhandeling over de slavenhandel, *al-Nazar wa-al-Taḥqīq fī Taqlīb al-Raqīq*. De auteur is onbekend.

handschrift:

- Istanbul, Köprülü II 187 (3), ff. 80a-82b. Vgl. catalogus Şeşen (1986) II, p. 504; einde 11c/17e eeuw.

De hierna genoemde *Muntakab* is mogelijk een vervolg op dit overzicht.

[*Muntaḡab min Kitāb Taqlīb al-Raqīq li-Ibn al-Akfānī*]

Een anoniem uittreksel van Ibn al-Akfānī's boek over de medische aspecten van de slavenhandel, *al-Nazar wa-al-Taḡīq fī Taqlīb al-Raqīq*.

handschrift:

- Istanbul, Köprülü II 187 (4), ff. 82b-118a; catalogus Şeşen (1986) II, p. 504; einde 11e/17e eeuw.

Dit werk wordt gepresenteerd als een uittreksel (*muntaḡab*), maar lijkt een grotere omvang te hebben dat Ibn al-Akfānī's oorspronkelijke verhandeling. Uit de beschrijving van Şeşen wordt de relatie tot Ibn al-Akfānī's werk niet duidelijk, en evenmin is duidelijk op grond waarvan de identificatie door Şeşen plaats heeft gehad; mogelijk alleen door de in dit handschrift direct voorafgaande tekst (zie hierboven). De titel van dit werk is kennelijk door Şeşen bedacht.

Begin (volgens catalogus Şeşen): قال ويجب الاحتراس من تدليس النخاسين...

... فانهم ربما صبغوا الأثار والبياض في العين بعصارة قشور الرمان

Eind (volgens de catalogus): ... الأضمد من يومها الى ستة شهور وقيل سنة تم

مختصر المركبات

Mogelijk is er hier niet sprake van een aparte, zelfstandige tekst, maar eerder van een vervolg op de in het handschrift voorafgaande tekst. De beschrijving van Şeşen is echter te onvolledig om conclusies uit te trekken.

»12«

al-Qawl al-Sadīd fī Iktiyār al-Imā' wa-al-'Abīd

Commentaar door Muẓaffar al-Dīn Abū al-Ṭanā' Maḡmūd al-Amšāṭī al-Ḥanafī al-'Ayntābī (st. 902/1496, vgl. *GAL S II*, 93) op Ibn al-Akfānī's *al-Nazar wa-al-Taḡīq*.

Het hs Cambridge Or. 1023 (7), f. 49a geeft als naam: Muẓhir al-Dīn Maḡmūd b. Šihāb al-Dīn Aḡmad al-'Ayntābī *al-šahīr bi-al-Amšāṭī*. De tekst is een commentaar, of in ieder geval een werk geïnspireerd, volgens zeggen van de auteur, op Ibn al-Akfānī's *al-Nazar wa al-Taḡīq fī Taqlīb al-Raqīq* (vgl. hierboven, bibliografie nr. 11).

handschriften:

Nadere gegevens over de handschriften bij Müller 1980, pp. 116-118.

- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya, Firāsat Ṭal'at 15; 29 ff.; als auteur wordt daar genoemd: Maḡmūd b. Aḡmad b. Mūsā b. Aḡmad Abū Muḡammad Badr al-Dīn al-'Aynī.

- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya, maḡmū'a 77 (7), ff. 62a-82a. Vgl. cat. Cairo¹ V II, p. 565.

- Calcutta, Asiatic Society and College Fort Williams, nr. 1149. Vgl. cat. Zuhūr 'Alī (Calcutta 1253/1837), p. 48.

- Cambridge, U.L., Or. 1023 (7), tweede tekst: ff. 29b-49a. Vgl. A.J. Arberry, *Second Suppl. Hand-list* (1952), p. 6, nr. 31. Microfilm in Leiden: A 979.

- Gotha, cat. Pertsch II, p. 426, nr. 1237. Incomplete. Een editie en vertaling van ff. 18a,7 - 19a,4 van dit hs in: Mourad 1939, resp. pp. - 141 en pp. 141-2.

- Istanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Aya Sofya, nr. 3361 (*Defter*, p. 201). Calligrafisch handschrift. Tekst door auteur voltooid op 5 Rabī' II 883/1478, handschrift voltooid in 895/1489-90 (f. 67a). Copiist: M. b. Abī al-Faḡ al-Şūfī al-Şāfi'i.

Overzicht van de inhoud van *al-Qawl al-Sadīd* volgens het hs Cambridge Or. 1023 (7), ff. 29b-49a:

De tekst is door de auteur voltooid op 5 Rabī'a II 883/1478. Het handschrift is gecopieerd op 10 Rabī'a II 964/1557 door Aḡmad b. Abī Bakr al-Fayyūmī al-Şāfi'i al-Azharī, van een voorbeeld dat vervaardigd is op 21 Şafar 887/1482, vervolgens vergeleken is met een autograaf en correcties van de auteur ontvangen heeft. Vgl. het samengestelde colophon op f. 49a.

Het werk is ingedeeld in een inleiding, die nuttige aanwijzingen bevat voor wie op de hoogte van de conditie van slaven wil geraken (ff. 29b-31a), voorts drie hoofdstukken, achtereenvolgens handelend over:

1. De invloed van de verschillende landstreken van de wereld op hun bewoners, die ingedeeld worden in drie categorieën: 'arab, 'aḡam en *sūdān* (ff. 31a-36b),

2. Een opsomming van verschillende plaatsen van de bewoonde wereld en de bijzonderheden van hun bewoners (ff. 36b-39a), en

3. Een opsomming van de verschillende ledematen, met vermelding van de uiterlijke tekenen daarvan. Uit de behandeling blijkt dat het onderwerp van de verhandeling thuis hoort in het genre *firāsa*. De

definitie van *firāsa* uit *Iršād al-Qāṣid* 632 wordt hier (f. 39a, 7-8) vermeld (ff. 39a-46a).

De epilooq behandelt de wijze waarop slaven onderzocht moeten worden en behandelt de opsporing van gebreken die slavenhandelaars vaak over het hoofd zien (ff. 46a-49a).

Alleen in de aanhef van het werk wordt Ibn al-Akfānī en zijn werk, getiteld *al-Nazar wa-al-Tahqīq fī Taqlīb al-Raqīq*, genoemd (f. 29b). Aangezien dit werk van Ibn al-Akfānī slechts fragmentarisch is overgeleverd (zie hierboven, bibliografie, nr. 11), kan niet worden vastgesteld of, en zo ja in hoeverre, al-Amšāṭī een van Ibn al-Akfānī onafhankelijke koers volgt in zijn betoog. In zijn aanhef (f. 29b) omschrijft al-Amšāṭī het boek van Ibn al-Akfānī als *waraqāt*, bladen, hetgeen op een onvoltooide staat van het oorspronkelijke werk zou kunnen duiden. Slechts zeer zelden worden in de tekst namen van Griekse of Arabische autoriteiten genoemd, vgl. bijv. f. 31b: Aristūṭālīs, al-Iskandar, Ibn Sīrīn, al-Aṣma'ī, al-Ma'mūn. Müller 1980, pp. 177, 216) stelt op inhoudelijke gronden vast, dat Ibn al-Akfānī's werk niet ten grondslag heeft gelegen aan al-Amšāṭī's verhandeling.

Begin (f. 29b): (بسملة) الحمد لله الذي حرر من شا من رق العبودية بالايامن ملكهم
رقاب اهل الكفر والطغيان احمده حمدا يوافي جزيل الفضل والاحسان وصى الله على
سيدنا محمد المبعوث بافضل الاديان ... وبعد فقد وقفت على ورقات للشيخ العلامة
والحبر الفهامة محمد بن ابراهيم بن ساعد الانصارى المعروف بابن الاكفاني في اوصاف
الرقيق وما فيها من المعاني سماها النظر والتحقيق في تقليب الرقيق وهي حسنة
التاليف بديعة التصنيف غير انها لم تكن مقنعة ولا يطالب الازيداد مشبعة فاردت ان اضم
اليها فوايد مهمة وفرايد ملمة مما قاله العلماء اهل الفراسة والحكما اهل السياسة مما
ينتفع به في ذلك سالكا فيه بعون الله اجمل المسالك ورتبته على مقدمة وثلاث فصول
وخاتمة وسميته بالقول السديد في اختيار الاماء والعبيد ...

المقدمة وهي التي نذكر فيها وصايا نافعة لمن يريد تقليب الرقيق وشراوه ...
الفصل الاول في ذكر اجناس العالم وما يخص كل جنس من الاحرار والاما والعبيد f. 31a.
من الخصال والشيات والاخلاق والانفعال الحسنة والقبيحة وما يتعلق بذلك من المعارف
النافعة في هذا الثان

اعلم ان اختلاف المساكن والاهوية والعمياء لها تاثير في الانفس والاهدان والطباع
والاخلاق واذا كان الامر كذلك وجب علينا ان نذكر اجناس العالم الانساني وما يتعلق

بذلك من الطباع والخصايل

واول ما نذكر العرب وما يغلب على اجناسها وطباعها ...

f. 33a. ثم نذكر العجم وما يغلب على طباعها وسكانها وما يخصهم من الشيات
والاخلاق ...

f. 35b. ذكر اجناس السودان ...

ff. 36b-37a. الفصل الثاني في ذكر الاصقاع المشهورة والاراضى المعمورة وطباع اهلها
واقوالهم وخواصهم وما يتعلق // بذلك من الاحكام النافعة في هذا الخطب ...

f. 39a. الفصل الثالث في ذكر الاعضا وما يختص بها من الدلائل من علم الفراسة مما
قاله العلماء والحكما واهل التجربة ...

f. 46a. الخاتمة فهي التي يذكر فيها كيفية تقليب الرقيق وما تخفيه النحاسون
ويسترونه من العيوب ...

Eind (ff. 48b-49a): واعلم انه من نظر في كتابنا هذا واستحضر ما ذكر فيه فهو جدير
بعون الله ان يرزق التايد في شرا الاما والعبيد وان يقف على جوهرية الرقيق ومعانيه //
وما يحتوي عليه من الاخلاق والطباع والمعارف والله الموفق والهادى الى الصواب
والحمد لله على ما انعم وتفضل

قال مولفه سيدنا الشيخ الامام (f. 49a):
العلامة الحبر الفهامة مظهر الدين محمد بن الشيخ العالم العلامة شهاب الدين احمد
العينتابي الشهير ... بالامشاطى ... نجز تاليف هذا الكتاب والله تعالى اعلم بالصواب
خامس ربيع الثانى سنة ثلاث وثمانين وثمانى مايه من الهجرة النبوية

Volgt het colophon in het exemplar van het hs Cambridge (f. 49a): وكان
الفراغ من كتابة القول السديد من فضل الولي الحميد من نسخة بخط المصنف ومقابلة
وتصحيحا على المؤلف امتع الله الوجود بوجوده وسدد قوله وفعله بمنه وجودته يوم
الاربعاء المبارك قبيل العصير حادى عشرين شهر صفر الخير سنة سبع وثمانين وثمان
مايه من الهجرة النبوية

Volgt het colophon van de copist van het hs Cambridge (f. 49a): يوم
الاربعاء عاشر شهر ربيع الثانى سنة اربعة وستين وتسعمائة على يد العبد الفقير الى الله
تعالى احمد بن ابى بكر الفيومى بلدا والشافعى مذهبيا والازهرى وطنا غفر الله له
ولوالديه ولكل المسلمين اجمعين امين تم

»13«

*Nuḳab al-Ḍaḳā'ir fī Ma'rifat al-Ġawāhir**bronnen:*

1. lijst in hs D, nr. 18.
3. *al-Wāfī* II, p. 26; *A'yān*, f. 118b.
4. *Durar* (Hyderabad) III, p. 280.
5. *al-Muqaffā*, f. 40a, regel 8.
7. *Kašf al-Zunūn*, nr. 6080 (III, pp. 386-7); nr. 13627 (VI, p. 314).

Korte verhandeling over 14 soorten edelstenen.

Hāġġī Ḳalīfa vermeldt het boek in *Kašf al-Zunūn*, nr. 13627 (Hāġġī Ḳalīfa 1835-58, VI, p. 314). Maar eveneens in *Kašf al-Zunūn*, nr. 6080 (ibid., III, pp. 386-7), wordt een tekst vermeld onder de titel: *Risālat al-Ġawhar al-Ma'danī wa-al-Ḥayawānī wa-Aġnāsīhi wa-Anwā'ihī wa-Ḳawāššihī wa-Qaymatihī*. Blijkens het door Hāġġī Ḳalīfa gegeven incipit mag worden aangenomen dat deze *risāla* identiek is aan de *Nuḳab al-Ḍaḳā'ir*. Hāġġī Ḳalīfa noemt als auteur van deze *Risālat al-Ġawhar* een zekere Ḳwāġa Maġd al-Dīn. Ten onrechte heeft Steinschneider 1895 deze *risāla* als verschillend van de *Nuḳab al-Ḍaḳā'ir* opgevat (p. 260). Steinschneiders mededelingen, in hetzelfde artikel, over de naam van Ibn al-Akfānī, zijn evenmin betrouwbaar. Zie voor een recente comparatieve studie over het materiaal van Arabische stenenboeken, inclusief Ibn al-Akfānī's *Nuḳab al-Ḍaḳā'ir*: Schönfeld 1976, passim.

Een Duitse vertaling, met commentaar, van dit werk is in Wiedemann 1970 I, pp. 835-853.

handschriften:

- Bagdad: het hs, voorheen in de bibliotheek van de ongeschoeide Karmelieten te Bagdad. Het is het exemplar van het hs Beiroet, nr. 556. Titel: . . . *fī Aḥwāl al-Ġawāhir*. Het hs is de grondslag van de editie door A.-M. de St. Élie, Cairo 1939 (Ibn al-Akfānī 1939). De huidige verblijfplaats van het hs is mij onbekend. Sommige handschriften uit dezelfde collectie zijn terecht gekomen in al-Maḥaf al-'Irāqī in Bagdad. Een facsimile van f. 17 is afgebeeld in de editie Cairo 1939. Een korte recensie van de editie door M. Kurd 'Alī staat in *RAAD* 17 (1942), 463.

Beiroet, Bibl. Orientale, nr. 556. Vgl. Cat. L. Cheikho, in *Mélanges*

. . . 8 (1922), 387-8, nr. 247. Titel: . . . *fī Aḥwāl al-Ġawāhir*. Dit is het handschrift waarop de editie door L. Cheikho is gebaseerd (Ibn al-Akfānī 1908). Het is, volgens mededeling van Cheikho afgeschreven door A.-M. de St. Élie van een handschrift in zijn bezit. De editie, kennelijk op basis van ditzelfde hs, in het tijdschrift *al-Muqtabas* IV, 572 vv en 641 vv, heb ik niet gezien.

- Beiroet, al-Ġāmi'a al-Amrīkiyya. Een microfilm hiervan is in het voormalige handschrifteninstituut van de Arabische Liga te Cairo. Vgl. Cat. Fu'ād Sayyid III, 4, pp. 215-6, nr. 110. De kopiist heet 'Abd al-Ḥayy b. Maḥmūd en het handschrift is gecopieerd te Qustantīniyya (Istanbul) in 1007/1598-9. Door de naam van de kopiist is het duidelijk dat dit handschrift identiek is aan het hs nr. 1103 van al-Ḳizāna al-Ma'lūfiyya dat wordt genoemd door A.-M. de St. Élie in zijn editie van de *Nuḳab al-Ḍaḳā'ir* (Cairo 1939), p. 112 (noot). In dit handschrift zijn ook de teksten van de *Iršād al-Qāšid* (bibliografie, nr. 1) en de *Ġunyat al-Labīb* (bibliografie, nr. 4). Dit handschrift is hoogstwaarschijnlijk identiek met het hs American University of Beirut, nr. O39 I 13, dat wordt genoemd in M. 'Adnān al-Baḳīt en Nūfān Raġā al-Ḥamūd, *Fihris al-Maḳṭū'āt al-'Arabiyya al-Muṣawwara*, deel I, p. 174 (Amman 1305/1985). De auteurs van deze catalogus vermelden de tekst van de *Ġunyat al-Labīb* in dezelfde band (ibid., p. 163). Vgl. Cat. Y.Q. Ḳūrī (1985), p. 3, nr. 3.

- Bologna, Bibl. Univ., Coll. Marsigli, nr. 3406 (3), vgl. Cat. V. Rosen, p. 106, nr. 457. De derde tekst in het hs A van deze editie van de *Iršād al-Qāšid* (ff. 91a-101a).

- Cairo, Dār al-Kutub al-Miṣriyya. Cat.¹ VII, p. 640. In *maġmū'a* 151 (1), ff. 1-18. Titel: . . . *fī Aḥwāl al-Ġawāhir*.

¶ L. Cheikho, in *al-Machriq* II (1908), 752, noemt nog een handschrift in Cairo, in de Khediviale Bibliotheek, en noemt de bibliografische verwijzing: 7, 314, van de catalogus van de Caireense collectie. In zijn beschrijving van het hs Beiroet nr. 556 (cat. nr. 247) geeft Cheikho als verwijzing voor dit Caireense handschrift: VI, p. 314. Ik ben er niet in geslaagd een beschrijving of vermelding van een tweede handschrift van deze tekst in een Caireense verzameling te vinden.

- Cambridge, Univ. Library, Or. 1428 (10). Vgl. A.J. Arberry, *Second Suppl. Handlist*, p. 36, nr. 220. De derde tekst in het hs B van deze editie van de *Iršād al-Qāšid* (ff. 93a-104b).

- Londen, B.L., Or. 12147. Een uittreksel of een bewerking. Vgl. Cat. S.K. Hamarneh, pp. 254-5.

- Parijs, B.N., Arab. 2776 (2), vgl. Cat. De Slane, p. 500. Titel: *Kitāb Nuḡbat al-Daḡā'ir fī Aḡwāl al-Ġawāhir*.

¶ Citaten uit de *Nuḡab al-Daḡā'ir* zijn nog te vinden in al-Šafadī 1888, I, p. 55, 7-21, overeenkomend met editie Cairo 1939, pp. 2,6-3,3; 8,6-9,8; 11,6-7; 11,11-12.

Overzicht van de inhoud van de *Nuḡab al-Daḡā'ir* op basis van de editie door A.-M. de St. Élie (Cairo 1939).

p. 1. كتاب نخب الذخائر في أحوال الجواهر
(بسملة) يقول العبد الفقير الى الواحد الباري محمد بن ابراهيم بن ساعد الانصارى
الحمد لله كفاء أفضاله والصلاة على سيدنا محمد وآله وبعد فهنا كتاب لخصت فيه خلاصة
كلام الاقدمين والمتأخرين من الحكماء المعتمدين في ذكر الجواهر النفيسة باصنافها
وصفاتها ومعادنها المعروفة وقيمتها المشهورة المألوفة وخواصها ومنافعها بأوضح لفظ
وأصح معنى ووسمته بنخب الذخائر في أحوال الجواهر وجانبت فيه الاطناب وميّزت فيه
القشر عن اللباب ...

Vervolgens behandelt Ibn al-Akfānī een aantal edelstenen:

p. 2. القول على الياقوت
p. 14. القول على البلخش
p. 17. القول على البجادی
p. 20. القول على الماس
p. 26. القول على الدر واللؤلؤ
p. 48. القول على الزمرد
p. 53. القول على الزبرجد
p. 55. القول على الفيروزج
p. 63. القول على البلور
p. 67. القول على الجمز
p. 69. القول على الدهنج
p. 72. القول على اليشب
p. 75. القول على الفاذهر

p. 79. القول على الخرتوت
وليكن هنا آخر الكلام في هذا الكتاب واقتصرت على ذكر // هذه
الجواهر لأنها النفيسة التي تَذخرها الملوك والأكابر وتتحلّى بها الغوانى ومنافعها
جليلة... وقد أن ختم الكتاب بحمد الله تعالى... وحسبنا الله ونعم الوكيل

Van elk der veertien soorten stenen beschrijft Ibn al-Akfānī de verschillende variëteiten, hun uiterlijke kenmerken, hun vindplaatsen tot ver buiten het Midden-Oosten, hun benamingen, hun waarde in geld en hun medische eigenschappen, met toepasselijke citaten uit werken van een aantal autoriteiten:

* Aristūṭālīs: pp. 11, 19, 23, 61, 71.
* al-Bīrūnī, Abū al-Rayḡān - : pp. 41, 59.
* Diyasqūridus: p. 61.
* al-Ġāfiqī: p. 61.
* Hirmis: p. 62.
* Ibn Abī al-Aš'at: pp. 19, 62.
* Ibn Waḡṡiyya: p. 11.
* Ibn Zuhr: pp. 11, 61.
* al-Kindī: pp. 29, 60.
* Nāṡir al-Dīn al-Zumrūdī, al-Sayyid al-Šarīf - : p. 23.
* Naṡr al-Ġawharī: pp. 23, 40.

Nāṡir al-Dīn al-Zumrūdī is mogelijk een persoonlijke relatie van Ibn al-Akfānī (p. 23: *aḡbaranī* . . .). De koning van Hind die daar eveneens wordt genoemd, zou dan Mubārak Šāh I Quṡb al-Dīn, die van 716 tot 720 AH in Delhi regeerde (vgl. Zambaur 1927, p. 285), kunnen zijn.

»14«

Mulḡaq bi-Nuḡab al-Daḡā'ir

Een recente aanvulling op het voorgaande werk, geschreven door A.-M. de St. Élie (al-Ab Anastās Mārī al-Karmalī al-Baḡdādī) en door hem toegevoegd aan zijn editie van de *Nuḡab al-Daḡā'ir* (Ibn al-Akfānī 1939), pp. 85-102.

Deze *mulḡaq* bevat de beschrijving van een aantal edelstenen die Ibn al-Akfānī korthedshalve had nagelaten te behandelen in zijn *Nuḡab al-Daḡā'ir* (zie hierboven, nr. 13).

»15«

*al-Lubāb fī al-Ḥisāb**bronnen:*

3. *al-Wāfī* II, p. 26; *A'yān*, f. 118b.
4. *Durar* (ed. Hyderabad) III, p. 280.
5. *al-Muqaffā*, f. 40a, 7.
7. *Kašf al-Zunūn* (ed. Flügel), nr. 11054 (V, p. 301).

Een compendium over aritmetica en de praktische toepassingen daarvan. Het is mogelijk identiek met *Kitāb Kifāyat al-Ḥussāb fī 'Ilm al-Ḥisāb*, dat niet bewaard lijkt te zijn gebleven. Zie hierna, bibliografie nr. 23.

handschrift:

– Bagdad, al-Maḥaf al-'Irāqī, nr. 3435. Vgl. al-Naqšbandī 1980, nr. 270, pp. 125–6. Volgens al-Naqšbandī een handschrift uit de 8e/14e eeuw, voorzien van tekeningen. Het is een afschrift dat vergeleken is met een exemplar dat een *qirā'a* notitie van Ibn al-Akfānī droeg. De eulogie die, aan het eind van de tekst, achter de aanduiding van de auteur wordt geplaatst zou misschien kunnen betekenen dat het handschrift Bagdad dateert van tijdens het leven van Ibn al-Akfānī: *adāma Allāh zillahu*. Het werk valt in drie delen (*qism*) uiteen. Het eerste deel bevat een inleiding (*muqaddima*) en zeven secties (*faṣl*) over de definities en grondbeginselen van de aritmetica. Het tweede deel bevat een inleiding en drie secties over het vinden van onbekenden, en over algebra. Het derde deel bevat een inleiding, drie secties over het landmeten en figuren (*aškāl*).

Begin: الحمد لله الذي لا بعده عدد بلا نهاية ... وبعد فهذا مختصر في علم الحساب مشتمل على الطرق الحقيقية والضوابط اللطيفة ...

Eind: ... هذا آخر القسم الثالث والله تعالى أعلم بالصواب قول مع نسخة مقروءة على المصنف أدام الله ظله ...

Het handschrift bevat 124 blz. Al-Naqšbandī geeft in zijn catalogus een illustratie van de titelpagina (plaat 20). Het is mij niet gelukt de beschikking over deze tekst te krijgen. Bovenstaande gegevens zijn daarom alle ontleend aan al-Naqšbandī's catalogus.

»16«

Fragmenten over alchemie

I. Twee regels poëzie, beginnend:

ولقد عجبت لعاكس للكيميا *

bronnen:

3. *al-Wāfī* II, 26; *A'yān*, f. 118b.
4. *Durar* (Hyderabad III, p. 280; Cairo III, p. 367) geeft een variant in de tweede *miṣrā'* van het eerste vers: في طبه في ظنه i.p.v. في كحله.
5. *al-Muqaffā*, f. 40a, 10–11.

De regels bevatten mogelijk een verwijzing naar een alchemistisch procédé. Zij worden in het begin van dit hoofdstuk zowel in origineel als in mijn vertaling van de biografische teksten van al-Šafadī genoemd.

II. Een citaat uit wat mogelijk een verhandeling van Ibn al-Akfānī over alchemie is geweest. Het is echter ook mogelijk dat het hier slechts een onderwerp van de conversatie van Ibn al-Akfānī betreft. Het citaat wordt gegeven door Ḥāġġī Kalīfa 1835–58, deel V, pp. 273–4, in zijn hoofdstuk over '*ilm al-kīmiyā*'. Hier lijkt het citaat uit een geschreven verhandeling afkomstig te zijn. Het is echter overgenomen uit al-Šafadī's commentaar op de *Lāmiyyat al-'Aġam* van al-Ṭuġrā'ī, *al-Ġayt al-Musaġġam* (Cairo 1305/1888), I, p. 10, regels 3–10. Er zijn enkele tekstvarianten tussen deze beide edities. De passage komt niet voor in de *Iršād al-Qāšid* (682–702) en evenmin in *al-Durr al-Naẓīm* (hs Leiden Or. 958 (42), ff. 230b,3 – 232a,13). Het lijkt mij, gezien de herkomst van het fragment, waarschijnlijker dat het een zin betreft die door al-Šafadī uit de mond van Ibn al-Akfānī is opgetekend, dan dat we hier te maken zouden hebben met een uit andere bronnen verder niet bekende verhandeling over alchemie.

Het begin van het fragment luidt, naar *al-Ġayt al-Musaġġam* (p. 10): قال الشيخ العلامة شمس الدين محمد بن ابراهيم بن ساعد الانصاري اما ان اراد المدبر ان يصنع ذهباً نظير ما صنعته الطبيعة من الزئبق والكبريت الطائرين فيحتاج الى معرفة أربعة أشياء ...

Ḥāġġī Kalīfa heeft i.p.v. الطائرين: الطاهرين.

Een gedeeltelijke vertaling van het fragment is in Von Hammer 1804, p. 516.

»17«

Risāla fī al-Waṣāyā al-Mulūkiyya wa-Ādāb Ṣuḥbatihā

bron:

1. lijst in hs D, nr. 20.

Een verhandeling over de omgang met vorsten.

handschrift:

– Istanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Aya Sofya 2838, vgl. *Defter*, p. 171, alwaar titel en auteur: *Risāla fī Ādāb Ṣuḥbat al-Mulūk*, door M. b. Ibrāhīm b. Sā'id al-Ansārī. Het handschrift is incompleet.

Omdat dit werk de enige 'litteraire' tekst van Ibn al-Akfānī is (als men de *Iršād al-Qāsid* even niet meerekent, en als deze al literair genoemd kan worden), die bewaard is gebleven, volgt hier een integrale uitgave van de voorhanden fragmenten van deze tekst.

Handschrift op papier; 14 ff., Oosters papier, licht roze gekleurd; 190 x 130 mm (tekst 115 x 80 mm); 7 regels per pagina; Oosters schrift, mogelijk uit de 14e of 15e eeuw; zwarte inkt; gevocabiseerd; hoofdregels in goud met zwarte outline; custoden op sommige verso pagina's, soms in een hand anders dan van de copiist. Samenstelling van de katernen: II (4), 3 (7), III (13), 1 (14). Kartonnen band, met papier beplakt, waarschijnlijk van recente datum.

f. 1a. Titelpagina. Hierop titel door copiist, in goudinkt met zwarte contourlijn: *اداب ملتقطة من كلام الحكماء*. In een latere hand is hieraan toegevoegd: *في صحبة الملوك [...] للشيوخ*. En op de regel daaronder staat geschreven: *في اداب صحبة الملوك للعالم شمس الدين ابن الاكفاني رحمه الله*.

Deze titel(s) zijn waarschijnlijk niet origineel, want zij zijn kennelijk gemaakt op grond van de tekst in het begin van de inleiding (f. 1b). Omdat in de tekst eigenlijk geen titel voorkomt is hier de titel, zoals deze in de copie van de *iḡāza* in het Jeruzalemse handschrift van de *Iršād al-Qāsid* (handschrift D van mijn editie) voorkomt, gehandhaafd. Ook op de titelpagina een eigenaarsnotitie: *ملكها مجاهد*. Daarop volgt een notitie van *waqf*: *قد وقف هذه النسخة سلطاننا الاعظم والخاقان المعظم مالك الروين والبحرين خادم الحرمين الشريفين السلطان بن السلطان الغازي*

محمود خان حرره احمد شيخ زاده المفتش باوقاف الحرمين الشريفين غفر لهما
Uit deze tekst wordt duidelijk dat het handschrift is geschonken in *waqf* door de Osmaanse sultan Maḥmūd I (regeerde 1143/1730 – 1168/1754) aan een collectie in Mekka of Medina. Het schrift waarin deze mededeling is geschreven is duidelijk 18e-eeuws en kan niet afkomstig zijn uit de regeringsperiode van sultan Maḥmūd II.

Boven aan de bladzijde staat een *waqf*-stempel, onder aan de bladzijde is een ovaal eigenaarsstempel.

Hier volgt alles wat bewaard gebleven is van de Arabische tekst, door mij afgeschreven van het (overigens incomplete) handschrift Istanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Aya Sofya 2838, met behoud van de oorspronkelijke pagina- en regelindeling van het handschrift, maar zonder de complete vocalisatie. De vocalisatie die wel door mij in mijn afschrift is opgenomen is gebaseerd op die in het handschrift. De lacunes in de tekst worden veroorzaakt door het ontbreken van bladen tussen resp. ff. 2b-3a en ff. 7b-8a. De onderstreepte woorden zijn in het handschrift groter en/of in goud geschreven. Na de tekst volgen nog enige noten van tekstkritische aard. In de tekst wordt naar deze noten verwezen met cijfers tussen ronde haakjes.

[f. 1a]

اداب ملتقطة من كلام الحكماء

[f. 1b]

بسم الله الرحمن الرحيم وبه توفيقى
يقول العبد الفقير الى الله الواحد البارى
محمد بن ابراهيم بن ساعد الانصارى الحمد لله حق
حمده وصلوته على سيدنا محمد خير خلقه
وعلى آله وصحبه أما بعد فهذه وصايا
التقطتها من كلام الحكماء ينتفع بها في
آداب صحبة الملوك وخدمتهم وبالله استعين (1)

[f. 2a]

قالت الحكماء القرب من الملوك عز والبعده
عنهم ذل وهم كالنار التي من احسن
جوارها انتفع بضوءها وانضاجها واستدفا
بحرها اللطيف ومن لم يحسن ذلك استضر
باحراقها ودخانها وقالوا صحبة الملوك (2)
بالنصيحة والطاعة بقدر الاستطاعة
والدعا لهم بظهر الغيب وستر عيوبهم وإظهار

[f. 2b]

محاسنهم وحسن مخاطبتهم والتلطف
 فى ابلاغهم القول وعدم تقبيح افعالهم
 وتعليمهم ما جهلوه وتبويههم عند
 الغفلة وارشادهم الى انتهاز الفرصة
 وسد خللهم عند الحاجة وتحذيرهم
 عواقب السوء ونصرتهم بجمع الكلمة
 عليهم وردّ القلوب النافرة اليهم (3)

[f. 3a]

بظهر الغيب وقِيضَ اهم قَرْنَا سوء لم يقنعهم
 عدم نصحتهم لهم حتى عَشَوْهم بالثناء الكاذب
 وغرّوهم بتحسين المثالب خوفا من استيحاشرهم
 منهم ونفارهم عنهم فظنوا الكمال حيث
 لا كمال فاغلق عنهم بابيه واسدل من دونهم
 حجابيه الا قليلا منهم رجحت عقولهم ونفدت
 في ضبط انفسهم بصايرهم فحسنت سيرهم

[f. 3b]

وصارت انموذجا يقتدى بمثالها وينسج
 على منواله ومن كلام كسرى

انوشروان لبعض وزرأيه اكنتم اسرارى
 واصدقنى الحديث وامحصنى النصيحة
 واحترس منى بالحذر واجعل منى رقيبا
 عليك حيث ما كنت تشهدنى به وتآدب
 بين يديّ والزم الخشوع والاطراق عند

[f. 4a]

مخاطبتي وتزيّن للدخول علىّ وليكن
 باطنك وظاهرک لى مخلصين وتقرب
 الىّ بما قدرت عليه من حَسَن ولا تجعل
 لألسنة الذم عليك طريقا وهتّب امورك
 ثم ألقنى واحكم كلامك ثم خاطبني
 ولا تجتر علىّ فأسخط ولا تتقبض منى
 فاتهم ولا تردّ لى قولاً ولا تنقض لى امراً

[f. 4b]

ولا تشهدنى منك نقصا واجمع الكثير
 مما تريد فى القليل مما تقول ولابتدائى
 بمصالحك فانى اعلم بها منك واقدر عليها
 ولا تقصّر بك هُمّة فى مسئلتك اياى ووال
 بى وعاد لى تكن منى بمنزلة رفيعة وحى وطاعة
ومن وصايا حكما اليونان

[f. 5a]

اذا خدمت ملکا فاطهر له الاستهانة بما
 فضلت به عليه والتعجب بما فضل به عليك
 ولا تُذمّن عنده (4) رذيلة ظهرت فى احد من
 الملوك ولا تنهأ عنها ولكن اذكر

[f. 5b]

الفضيلة التى خرجت تلك الرذيلة عنها
 وحسنها له والزم الغالب عليه من اصحابه
 وتقرب اليه بنفس ما يَجْزُ عليه ويكرم
 لديه ولا تشيرنّ عليه بما لا يصل فكره اليه
 ولا بما ينقص قدرته عنه يستوحش منك
 واجعل غضبك فيما يُغضبُه ورضاك فيما
 يرضيه ولا تظهرن له انك تستجلب به نفعا
 فيرى انك تقيمه كالجارح الذى تصطاد به
 ولا انك تستدفع به ضررا فيرى انك تقيمه
 كالمضارى الذى تحتذى به واذا أردت تسكين
 غضب الملك فادخل معه فى غضبه وصقر امره

[f. 6a]

لديه ليستريح الملك اليك ثم ليتأتى لتسكين
 الغضب بعد ذلك ولا تطلب الانتصار فى
 مجلس الملك الا به وذلك بأن تحرك غضبه
 باظهار الحجة لك وحلّ (5) بينه وبين الامر واذا
 نابذك عدو بين يديّ الملك فلا تكلمه الا باذن
 الملك وانكر له انك لا تطلق لسانك فى
 مجلسه اجلالا له وأظهر التهاون بقول عدوك

[f. 6b]

والتبسم منه فانه يستشيط وأنت وادع
وتقع به التهمة وأنت آمن * ومن كلام
حكما الهند اذا كان الملك متمسكا
بالدين فاخدمه بالفضائل وان كان متخليا
عنه فاخدمه بخلقه وكن منه على حذر
واذا خدمت ملكا حازما فارضه باسقاط
حاشيته واذا خدمت ملكا عاجزا فاسخطه

[f. 7a]

بارضاء حاشيته واعرف اخلاق الملك
وطباعه من اخلاق من يَغْلِبُ عليه ممن يعاشره
وادخل اليه من خلق اقربهم اليه ان وثقت من
نفسك بنفاد في ذلك الامر واذا زاد الملك
في رفعتك فزد في تواضعك فان استعفاك
من ذلك فاعلمه ان ذلك عسر شاق عليك واذا
دعاك الى طعامه او شرابه فزد في تعظيمه
واعلم ان طعام الملوك للشرف ولا للسرف
واذا رفعك الملك الى منزلة عليية فلا تنس
ما يجب عليك من الحقوق والاداب فيها والا
وضعتك الايام الى دون منزلتك واذا خلوت
بملك واضع اليك فلا ترسل لسانك بالقول
حتى تتبين الاحوال التي تدعوه اليها وحركه على
صلاح معاده وبقاء ذكره بالجميل (6)

[f. 8a]

ولا تنذر منك لقطعة تعقب ضررا واذا
استطعت ان يرى الملك غناك عنه لا
بكثرة الجدة بل بالقناعة فافعل فانه اذوم
لسلامتك واذا انفذك الملك في رسالة
فاستمع ما يقوله ثم اكتبه واعرضه
عليه فان رضيه سلّه ان يوقع عليه بخطه
او بخط ثقته فاذا اديت الرسالة حفظت

[f. 8b]

الجواب واثبته مع نسخة الرسالة وعرضته
على الثانی فاذا رضيه سألته التوقيع عليه
فانه ربما انكر بعض الملوك ما يقوله واذا
اتصل بالملك عنك ما لم يكن منك فسله ان
يُحْضِرَ المبلغ له فان الملك يستبين له تغيير
الكاذب فان بهتك فقل له اين كان ومتى وكيف
ومن حضره وطلبه بسرعة الجواب فانه

[f. 9a]

يفتضح واذا ذكر لك الملك خطأ كان منه
فاجل فكرك في الاعتذار له عنه واحذر ان
تعنفه به او تجتمع معه على ذمة فان الملوك
تأنف من ذلك ولا تقنط من تقريب الملوك
لذوى الرذائل فان ذلك انما يكون لضرورة
اليه كما تضطره كثرة الدم الى الحجام وفيض
الكنيف الى الكساح ثم ينبد من قربه منهم بعد
حاجته حتى يرجع الى محله وصاحب

[f. 9b]

الفضيلة تقريبه مستقر واذا جدّد
لك الملك مرتبة فلا تتصاغر عنها ولكن
اقبل فضله واشكر نعمته شكر من يجد
في نفسه القيام بما اسند اليه ولا تنزل
في خدمة الملوك منزلة يحتاج فيها الى تكلف
او اعمال حيلة او استعانة فان ذلك لا يستمر
واذا ثقل على الملك الوعظ ولم ينقد للناصح
واكذب المخبر بالممكن وآثر التفويض واحتقر
المجد من الاعداء فاطلب الخلاص منه
ولنختم هذا القول بوصية

[f. 10a]

ينتفع بها في صحبة الملوك وغيرهم
قدّم حق الله تعالى على حق المخلوق وتحرز
من غرور المتشبه وتدليس المتصنع

[f. 10b]

ولا تقصر بذى فضل ولا يعتمد على ذى جهل
واحذر الكنوب ولا يستكفين العاجز
ولا الشره ولا تعباً بمن لا يحافظ على المروة
واقنصر فى الاعوان بحسب حاجتك
وهذب نفسك تتهذب جميع اتباعك
وتنزّه عن الطمع تنتزه جميع خلفائك
ولا تكل الى غيرك ما تختص بمباشرته طلباً

[f. 11a]

للراحة وفكر فيما قدمته من افعالك
فان كان صواباً فاجعله مثلاً تحتديه
وان كان خطأ فاستدرك منه ما امكن
وانته عنه فى المستقبل ثم تصرف فكرك
بعد ذلك الى ما تستقبله فى تقديم الفكر
على العمل احتراس من الزلل وان عارضك
القدر لم تلم واخض جناحك لمن علا

[f. 11b]

وتجاف الكبر عن من دنا تملك من
القلوب مودتها وكن شكوراً فى النعمة
صبوراً فى الشدة لا تبترك السراء ولا
تدهشك الضراء تتكافأ احوالك
وتعتدل خصالك واستدم مودة
وليك بالاحسان واسئل سخيمه عدوك
بعد الاحتراس منه وداهن من يجاهرك

[f. 12a]

بعداوته ولا تعول على الظنون والتهم
واطرح الشك باليقين واختبر من
اشتبهت احواله لديك بشهادة القلوب
فهى اصدق فان وقفت على الارتياح فاعمل
بالمودة فى الظاهر وخذ بالحزم فى الباطن
وتغافل ما امكن فقل ما جوهر المفضى
وقوطع المتغافل وشاور فى امورك

[f. 12b]

من تثق منه بصواب الراى وخلص النية
وكتمان السر وعول على استشاره من
جرب الامور وتقلب فيها حتى عرف مواردها
ومصادرهما واعدل عن استشارة من قصد
متابعه هوك او اعتمد مخالفتك انحرافاً
عنك ولكن تمسك براى من توخا الحق
لك وعليك ولا تواخذ من استشرت بدرك (7)

[f. 13a]

بدرك الراى ان زل فما عليه الا الاجتهاد
واكتم سرک وتثبت فيما لا يستبين لك
فمن تاتى اصاب او كاد ومن عجل اخطاء
او كاد وقدّم ما قدرت عليه من معروف
فلكل تاخير فوات وانتزه الفرصة فانها
تمر مرّ السحاب واحذر قول المدح من
المتعلقين واصبر على الحاج السائلين

[f. 13b]

والجا الى الله فى مضايق الامور يفرجها
وفى صعابك يسهلها واستعن به يعينك
فمن كان رجاؤه منوطاً به لم يخب
وليكن هذا اخر هذا القول فى هذا
الغرض والحمد لله كما هو اهله
وصلوته على سيدنا محمد واله وصحبه
وحسبنا الله ونعم الوكيل هـ

[f. 14a] Toevoeging in hand, verschillend van die van de copist, in zwarte

inkt:

[...] اداپ [...] الحكماء اختيار

الشيخ الامام العالم المغنن الحكيم الفاضل

شمس الدين محمد بن ابراهيم بن ساعد الانصارى

المعروف بابن الاكفانى رحمه الله تعالى

In de linker marge hieronder, geschreven in rode inkt, deels afgesneden
en niet goed meer leesbaar, is nog te zien: [...]

وهو [...]

كتب زياد

المصنف

ولعله الا [...]

الذي الم [...]

Notities naar aanleiding van het handschrift

- (1) In marge toegevoegd, in andere hand: **وبنوره استبين**
- (2) In marge toegevoegd, in andere hand: **تم**
- (3) Hier volgt, in hand van de kopiist, een custode (**والوقوف**), en daaruit blijkt dat tussen ff. 2b en 3a (het hart van het katern) een lacune in de tekst is, die mogelijk 4 bladzijden, of een veelvoud daarvan, groot is.
- (4) Hier is in rode inkt en interlineair toegevoegd, in andere hand: **ذكر**
- (5) Het handschrift heeft hier waarschijnlijk: **وخل**
- (6) Ook hier is waarschijnlijk een lacune. De oude custode is weggeradeerd en in een andere hand is een custode toegevoegd, conform het eerste woord op f. 8a. Tussen ff. 7b en 8a is een katernscheiding en er kunnen dus meerdere bladzijden ontbreken op deze plaats.
- (7) Het woord **بدرک** in de laatste regel van f. 12b is als custode op te vatten.

In deze *risāla* geeft Ibn al-Akfānī een aantal praktische aanwijzingen voor hovelingen met betrekking tot de omgang met vorsten (*ṣuḥbat al-mulūk*). Zowel het dienen van de vorst als het vermijden van de ondergang van de hoveling komen aan de orde. Na een korte inleiding (ff. 1b-3b) volgt de indeling in vieren:

1. Woorden van Kisrā Anūširwān, de Sassanidische koning (regeerde 531-579), die in de Arabische literatuur¹ de personificatie van het koningschap is geworden (ff. 3b-4b).
  2. Raadgevingen van de Griekse filosofen (ff. 4b-6b), gevolgd door:
  3. Raadgevingen van de Indische wijzen (ff. 6b-10a).
  4. De verhandeling wordt besloten door een epiloog, waarin mogelijk opmerkingen van Ibn al-Akfānī zelf zijn opgenomen (ff. 10a-13b).
- Ik heb geen uitgebreid onderzoek gedaan naar de herkomst van het

materiaal in deze tekst. Het werkje behoort tot het genre *ādāb* (of *siyāsat*) *al-wuzarā'*, waarover niet alleen aparte verhandelingen zijn geschreven, maar waaraan vaak ook speciale hoofdstukken zijn gewijd in werken van het genre vorstenspiegel. Vergelijkbare, maar niet identieke, vermaningen en raadgevingen vindt men bijvoorbeeld in het *Kitāb al-Tāğ* van pseudo-Ġāhiz¹, de *Ādāb al-Wuzarā'* van Ibn Šādān² en al-Ġazzālī's *al-Tibr al-Masbūk*³. In deze en dergelijke werken vindt men vele anecdotes over en uitspraken van Kisrā Anūširwān of zijn wijze vizier Buzurġmihr. De Grieken die in deze verhandelingen worden genoemd zijn meestal Aristoteles en Alexander. Ibn al-Akfānī noemt deze twee trouwens ook, niet in deze korte verhandeling, maar in het hoofdstuk over politiek van de *Iršād al-Qāšid* (839). De vermelding van de Griekse filosofen en de Perzische en Indische wijzen refereert aan de werelden waaraan de moslims o.a. hun ideeën over koningschap hebben ontleend. De epiloog bevat mogelijk enkele eigen gedachten van Ibn al-Akfānī. Het blijft natuurlijk altijd mogelijk dat in de ontbrekende delen van de tekst nog meer hoofdstukken hebben gestaan. Het boek is binnen het oeuvre van Ibn al-Akfānī om meer dan één reden opmerkelijk. Het is het enige ons bekende literaire werk. Het getuigt door zijn inhoud van een politieke interesse van Ibn al-Akfānī, wiens werk, voor zover ons bekend, juist erg a-politiek van aard is. Uit het leven en werk van Ibn al-Akfānī blijkt duidelijk dat hij binnen een maatschappelijk verband heeft gewerkt, maar welk dat is geweest is niet duidelijk. Al-Šafadī noemt Ibn al-Akfānī een soort society arts die zijn rijkdom, kennelijk verworven door zijn medische beroepsuitoefening, graag vertoonde. Zijn positie bij het Manšūrī-ziekenhuis wordt door al-Šafadī speciaal vermeld en ook de beloningen die hij ontving van de gouverneur van al-Karak, en van het ziekenhuis voor zijn receptuur. Ibn al-Akfānī is van politieke ontwikkelingen ('de Tataren in het oosten') vaak beter op de hoogte (door zijn familie in Singār?) dan al-Šafadī ondanks diens relaties bij de Dīwān. Het is duidelijk dat Ibn al-Akfānī een maatschappelijke positie van belang bekleedde. Meer concrete details over patronage ontbreken echter ook in deze verhandeling.

¹ al-Ġāhiz 1914. Zie het register, p. 244.

² Ibn Šādān 1978, pp. 6-11.

³ al-Ġazzālī 1899. Vermeldingen van Anūširwān bijvoorbeeld op pp. 44, 51, 52, 58, 59, 67, 97, 105, 120, 121, enz.

»18«

Poëtische correspondentie

Twee regels poëtische correspondentie, beginnend: طبيبك في مصر مريض من
الجوى *

bron:

3. *A'yān*, f. 118b; *Alḥān* I, f. 33a.

Zie voor de complete Arabische tekst van Ibn al-Akfānī's deel van deze correspondentie met al-Şafadī mijn editie in het biografische gedeelte van dit hoofdstuk.

»19«

Lawāmi' al-Anwār fī Talkīṣ al-Adkār li-al-Nawawī

bron:

1. lijst in hs D, nr. 19: *al-Anwār fī Talkīṣ al-Adkār*.

Een uittreksel van het *Kitāb Ḥilyat al-Abrār wa-Şi'ār al-Aḳyār fī Talkīṣ al-Da'awāt wa-al-Adkār al-Mustaḥabba fī al-Layl wa-al-Nahār*, een verzameling van gebeden voor de verschillende tijden van de dag en het verrichten van de godsdienstige verplichtingen, door Abū Zakariyā' al-Nawawī (st. 676/1278, vgl. *GAL G I*, 395). Dit werk dat tot het genre 'ethiek' behoort, is in de wandeling bekend als de *Adkār al-Nawawī*.

handschrift:

- Istanbul, Köprülü I, nr. 45 (5), ff. 130b-150a. Vgl. Şeşen 1986, deel I, p. 48. Ik ben er niet in geslaagd om kennis te nemen van deze tekst.

Begin (volgens catalogus Şeşen): [بسملة] ... الحمد لله حمدا يوافي نعمه ويكافى

مزیده ... أما بعد فان كتاب الأذكار للشيخ النواوى ...

Eind (volgens catalogus): ... وليكن هذا آخر القول والحمد لله رب العالمين

»20«

Nuḡbat al-Ṭā'ir fī al-Tafsīr

bronnen:

1. lijst in hs D, nr. 21: *arba'at asfār*.2. *Iršād al-Qāşid* 565: *Nuḡbat al-Ṭā'ir min al-Bahr al-Zākīr*.

6. *al-Durr al-Nazīm*, ff. 222b, 25 - 223, 3: 'Abr al-Ṭā'ir min al-Bahr al-Zākīr.

Waarschijnlijk een werk over *Koran*-exegese, en kennelijk van vrij grote omvang, gezien de toevoeging in de lijst in hs D. Geen handschrift bekend.

»21«

Nihāyat al-Taysīr fī Qā'idat 'Ilm al-Tafsīr

bron:

1. lijst in hs D, nr. 9.

Waarschijnlijk een inleiding tot de *Koran*-exegese. Geen handschrift bekend. In *Iršād al-Qāşid* 551-560 is ook sprake van een *qā'ida* in verband met *tafsīr*.

»22«

Muḳtaşar al-Arba'in li-al-Imām Faḳr al-Dīn

bron:

1. lijst in hs D, nr. 14.

Waarschijnlijk een compendium van *al-Mabāḥiṭ al-Arba'un fī Uşūl al-Dīn*, een theologisch werk van Faḳr al-Dīn al-Rāzī (st. 606/1209, vgl. *GAL G I*, 507). Geen handschrift bekend.

»23«

Kitāb Kifāyat al-Ḥussāb fī 'Ilm al-Ḥisāb

bron:

1. lijst in hs D, nr. 17.

Waarschijnlijk een werk over aritmetica. Geen handschrift bekend. De tekst is mogelijk identiek met *al-Lubāb fī al-Ḥisāb*, zie hierboven, bibliografie nr. 15.

»24«

al-Ta'līq 'alā Kaşf al-Ḥaḳā'iq li-al-Abḥarī

bronnen:

1. lijst in hs D, nr. 13.

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 209b: *Muḳtaşar Kaşf*

Waarschijnlijk een commentaar op het boek *Kašf al-Ḥaḡā'iq fī Tahrīr al-Daḡā'iq*, een filosofisch werk van al-Abharī (st. 663/1265, vgl. *GAL G I*, 464-5). Geen handschrift bekend.

»25«

Kitāb Talkīš al-Itnāb fī 'Amal al-Usturlāb

bron:

1. lijst in hs D, nr. 12.

Waarschijnlijk een inleiding tot het gebruik van het astrolabium. Mogelijk een compendium van een uitgebreider werk over dit onderwerp. Geen handschrift bekend.

»26«

Kitāb Rawḡat al-Alibbā' fī Išārāt al-Aṭibbā'

bronnen:

1. lijst in hs D, nr. 16.

8. Zirikli 1979, deel V, p. 299.

Al-Ziriklī geeft als titel: *Rawḡat al-Alibbā' fī Akbār al-Aṭibbā'* en vermeldt dat het een *muḡtašar* betreft op de '*Uyūn al-Anbā'*, het biografisch woordenboek van artsen door Ibn Abī Ušaybi'a (st. 668/1270, vgl. *GAL G I*, 326). Het is niet duidelijk hoe al-Ziriklī aan deze informatie komt. Hij noemt althans geen handschrift. Mij is van deze tekst geen handschrift bekend.

»27«

Šarḡ 'alā Fuṣūl Buqrāt

bronnen:

1. lijst in hs D, nr. 8.

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 227b: *šarḡ muḡtašid*.

Waarschijnlijk een commentaar op het *Kitāb al-Fuṣūl*, de Aforismen, van Hippocrates. Geen handschrift bekend. Niet genoemd door Ullmann, *Medizin*, pp. 28-9.

»28«

Kitāb fī 'Ilm al-Nabd

bron:

1. lijst in hs D, nr. 7.

Aan de titel te oordelen is dit waarschijnlijk een verhandeling over de polsslag. Geen handschrift bekend.

»29«

Kitāb al-Ḳulāša fī al-Ṭibb

bron:

1. lijst in hs D, nr. 2: *muḡtašar*.

Aan de titel te oordelen betreft dit waarschijnlijk een compendium over de medicijnkunst in het algemeen. Geen handschrift bekend.

»30«

Kitāb Tuḡfat al-Muḡhibb fī 'Ilm al-Ṭibb

bronnen:

1. lijst in hs D, nr. 1: *mutawassiḡ*.

2. *Iršād al-Qāšid* 615: *muḡtašar*; titel alleen: *Tuḡfat al-Muḡhibb*.

Waarschijnlijk een compendium of een werk van middelgrote omvang over medicijnkunst in het algemeen. Geen handschrift bekend.

»31«

Muḡtašar al-Ġāmi' al-Kabīr li-Ibn al-Aṭīr al-Ġazarī

bron:

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 204b.

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is onzeker. Het is waarschijnlijk een compendium van het *Kitāb Ġāmi' al-Uṣūl li-Aḡādīt al-Rasūl*, een soort ongerwerpenregister op de Islamitische Traditie, geschreven door Maḡd al-Dīn Ibn al-Aṭīr al-Ġazarī (st. 606/1210, vgl. *GAL G I*, 357). Geen handschrift bekend.

»32«

Ziyādāt (op het voorafgaande werk, nr. 31)

bron:

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 204b.

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is onzeker. Kennelijk toevoegingen op het compendium, genoemd onder nr. 30. Geen handschrift bekend.

»33«

Muktaṣar Kitāb li-Ibn Munqid

bron:

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 205a.

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is twijfelachtig. Het is waarschijnlijk een compendium van het *Kitāb al-Badī' fī al-Badī'* door Usāma b. Munqid (st. 584/1188, vgl. *GAL G I*, 320). Vgl. *CCO V*, p. 137 en *CCA I*, p. 22. Geen handschrift bekend.

»34«

Šarḥ Fawā'id al-Farā'id

bron:

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 229a.

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is twijfelachtig. Het betreft waarschijnlijk een commentaar op een werk over droomuitleg. In *Iršād al-Qāṣid* 641 wordt de *Fawā'id al-Farā'id* toegeschreven aan een zekere Ibn al-Daqqāq. Fahd 1966, p. 335 geeft een citaat uit het colophon van een handschrift van een andere tekst over droomuitleg, die op naam staat van een Ibn al-Daqqāq. Uit dat citaat blijkt dat die Ibn al-Daqqāq in leven was in 712/1312. Geen handschrift bekend.

»35«

Muktaṣar Masā'il al-Qaṣrānī

bron:

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 229b.

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is twijfelachtig. Het betreft waarschijnlijk een compendium over astronomie, gebaseerd op het *Kitāb al-Masā'il fī 'Ilm al-Ahkām* door Ya'qūb b. 'Alī al-Qaṣrānī (vgl. *GAL G*

I, 221). Geen handschrift bekend.

»36«

Mu'ākaḍāt 'alā al-Muḡnī li-Ibn Hibintā

bron:

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 229b, 4.

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is twijfelachtig. Het betreft waarschijnlijk een kritische notitie over *al-Muḡnī*, een werk over astronomie door Ibn Hibintā (4c/10c eeuw, vgl. *GAL G I*, 221). Geen handschrift bekend.

»37«

Risāla fī Taṣḥīḥ Amr al-Kīmiyā

bron:

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 232a.

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is twijfelachtig. Het betreft waarschijnlijk een verhandeling over de alchemie, mogelijk van polemische aard. Zie ook hierboven, bibliografie nr. 16, voor teksten van Ibn al-Akfānī over alchemie. Geen handschrift bekend.

»38«

Tamarat al-Filāḥa (Muktaṣar al-Filāḥa al-Nabaṭiyya)

bron:

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 232a.

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is onzeker. Het betreft waarschijnlijk een compendium op basis van *al-Filāḥa al-Nabaṭiyya* van Ibn Wahšīyya (3c/9c eeuw, vgl. *GAL G I*, 242).

handschriften:

Van een tekst met deze titel zijn handschriften bewaard:

- Leiden, U.B., Or. 524, incompleet aan het einde.

- Leiden, U.B., Or. 1184 (2), ff. 63b-188a.

Vgl. voor beide handschriften Voorhoeve 1980, p. 84. Het handschrift Or. 1184 (2) is een 17e-eeuws afschrift van Or. 524. Op het titelblad van Or. 524 staat een auteur vermeld: 'Abdallāh M. b. al-Mukarram b. Abī

al Hasan b. Aḥmad al-Anṣārī *al-kātib*. Mogelijk is bedoeld: Abū 'Abdallāh etc.

Or. 524, f. 1a. Titelpagina: كتاب ثمرة الفلاحة اختيار عبد الله محمد بن المكرم بن

ابي الحسن بن احمد الانصارى الكاتب عفا الله عنه

Begin (f. 1b): (بسملة) ... الحمد لله حق حمده وصلوته على سيدنا محمد نبيه وعبدته

وعلى آله وصحبه الائمة المهديين من بعده

طلعت كتاب الفلاحة النبطية لابن وحشية واثبت هنا ما لاح لى اثباته وسميته ثمره

الفلاحة وبالله اعتمص ...

Op f. 7a begint de behandeling van het onderwerp *istinbāt al-miyāh wa-handasatuhā*. In de *Iršād al-Qāṣid* (747-748) verwijst Ibn al-Akfānī bij zijn bespreking van de wetenschap van het vinden van water naar Ibn Wahšiyā's *al-Filāḥa al-Nabaṭiyya*. Noch daar, noch in het hoofdstuk over landbouw (*Iršād al-Qāṣid* 703-712) vermeldt Ibn al-Akfānī echter een compendium van zijn hand. De anonieme bewerker van *al-Durr al-Naẓīm* vermeldt wel dat hij een compendium heeft geschreven op de *Filāḥa*, getiteld *Tamarat al-Filāḥa* (hs Leiden Or. 958 (42), f. 232a). Er zijn geen nadere aanwijzingen dat die *Tamarat al-Filāḥa* identiek is met de tekst in de Leidse handschriften Or. 524 en Or. 1184 (2). Op grond van alleen de overeenkomst van titel wordt deze toeschrijving gemaakt door De Jong 1865, p. 215.

»39«

Muktaṣar Taḥdīb al-Nukat li-al-Abharī

bron:

6. *al-Durr al-Naẓīm*, f. 224b, 23-24.

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is twijfelachtig. Het betreft waarschijnlijk een compendium dat is gebaseerd op de *Taḥdīb al-Nukat*, kennelijk een werk van al-Abharī (st. 663/1265, vgl. *GAL G I*, 464), maar *GAL* noemt deze titel niet. Geen handschrift bekend.

»40«

Tatmīm Istikmāl al-Mu'taman b. Hūd

bron:

In *al-Durr al-Naẓīm*, hs Leiden Or. 958 (42), f. 234a, 4 kondigt de anonieme bewerker van deze versie van de *Iršād al-Qāṣid* een

tatmīm aan van het handboek over geometrie door al-Mu'taman b. Hūd (leefde 478/1085). Vgl. echter over de *Istikmāl* ook *Iršād al-Qāṣid* 721.

al-Durr al-Naẓīm, f. 234a, 4-5: ما [د] على ما

قصده صاحب الكتاب فانه رتبه احسن ترتيب وهنجه اتم تهذيب

... لكن لو كمل تصنيف الاستكمال للمؤمن بن هود رحمه الله لكان كافيا

مغنيا

Voor een reconstructie van dit boek over geometrie op grond van handschriftfragmenten in Cairo, Damascus, Kopenhagen en Leiden zie Hogendijk 1986. Zie over de auteur ook *Et*², deel III, p. 542.

»41«

Talkīṣ fī al-Handasa

bron:

In *al-Durr al-Naẓīm*, hs Leiden Or. 958 (42), f. 234a, 2 kondigt de anonieme bewerker van deze versie van de *Iršād al-Qāṣid* een *talkīṣ* aan van verscheidene geometrische handboeken.

al-Durr al-Naẓīm, ff. 233b, 23 - 234a, 4: فجملته هذه الكتاب على الترتيب الذى

يجب الاستقصات لاقليدس والاكر لتاودسيوس والاشكال الكرية لمانالاوس والكرة

المتحركة لافطوقيس والكرة // والكرة الاسطوانية لارشيميدس والمخروطات

لابليوس وان يسر الله تعالى سالخص مطالب هذه الكتب وبراهينها بمقدمات سهلة

واثبته مع ما استخرجه من مسايل هذا الفن في كتاب مهذب بلفظ محرر ان شا الله تعالى

Deze passage komt niet voor in *Iršād al-Qāṣid* 724-5. Van deze *Talkīṣ* is mij geen handschrift bekend.

»42«

Nukat (op *al-Adwiya al-Mufrada* van Ibn al-Bayṭār)

bron:

6. *al-Durr al-Naẓīm*, f. 227a.

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is twijfelachtig. Het betreft waarschijnlijk notities over de *Simplicia* van Ibn al-Bayṭār (st. 646/1248, vgl. *GAL G I*, 492). Geen handschrift bekend.

Simplicia worden door Ibn al-Akfānī behandeld in de derde *maqāla* van zijn oogheilkundig handboek *Kaṣf al-Rayn* (zie deze bibliografie, nr. 5). Vergelijking van deze *maqāla* met *al-Ġāmi' al-Kabīr* van Ibn al-Bayṭār

wijst uit, dat dit hoofdstuk, dat Ibn al-Akfānī niet heeft overgenomen in zijn *tağrīd* van de *Kašf al-Rayn* (zie deze bibliografie, nr. 6), niet als een commentaar op, of compendium van Ibn al-Baytār's werk beschouwd kan worden. Indien er wel sprake van een directe band was geweest, zou het voorstelbaar zijn dat deze derde *maqāla* ook als onafhankelijk geschrift had gecirculeerd. In de *Ġunyat al-Labīb* (deze bibliografie, nr. 4) is ook sprake van geneesmiddelen, echter niet in de vorm van een spectraal daaraan gewijd hoofdstuk.

»43«

Muḫtaṣar al-Adwiya al-Mufrada li-Ibn al-Baytār

bron:

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 227a.

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is twijfelachtig. Het betreft waarschijnlijk een compendium dat is gebaseerd op de *Simplicia* van Ibn al-Baytār (st. 646/1248, vgl. *GAL G I*, 492). Voor Ibn al-Akfānī's bemoeienis met simplicia, zie ook het voorgaande nummer (42). Geen handschrift bekend.

»44«

Muḫtaṣar Taḍkirat al-Suwaydī

bron:

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 227a.

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is twijfelachtig. Het betreft waarschijnlijk een compendium van het *Kitāb al-Taḍkira al-Mufīda*, een handboek over verschillende ziektes en de daartegen te gebruiken simplicia, door Ibrāhīm b. M. al-Suwaydī (st. 690/1292, vgl. *GAL G I*, 493). Geen handschrift bekend.

»45«

Tanbīhāt Ḍarūriyya (Muḫtaṣar Qānūn Ibn Sīnā)

bron:

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 227b.

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is twijfelachtig. Het betreft waarschijnlijk notities over *al-Qānūn fī al-Ṭibb*, het grote medische

handboek van Abū 'Alī Ibn Sīnā (st. 428/1037, vgl. *GAL G I*, 493). Geen handschrift bekend.

»46«

al-Risāla al-Nūriyya fī al-Kuḥl

bron:

6. *al-Durr al-Nazīm*, f. 227b.

Een handboek over de oogheelkunde. De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is in ieder geval niet aanwezig in het handschrift:

- Yale, U.L. 1508 (L-377), vgl. *Cat. L. Nemoy*, pp. 159-160. Ff. 3a-56b. Microfilm in Leiden: A 614. Titel: *al-Risāla al-Nūriyya fī al-Amrād al-Ḍarūriyya* (f. 3b).

De identificatie door L. Nemoy is alleen gebaseerd op het voorkomen van deze titel in de beschrijving van hs Leiden Or. 958 (42), in *CCA I*, pp. 21-23, van *al-Durr al-Nazīm* (zie deze bibliografie, nr. 2). L. Nemoy vermeldt in zijn catalogus (p. 160) een appendix door Nūr al-Dīn 'Alī al-Mutaṭabbib (hs, f. 13b). De naam van Ibn al-Akfānī wordt niet genoemd in het handschrift.

Al-Munāwī noemt in zijn commentaar op Ibn al-Akfānī's *Tağrīd* een werk met de titel *al-Nūriyya*, of *al-Nūriyya al-Ša'biyya* (zie deze bibliografie, nr. 7). Door al-Munāwī wordt geen verband gelegd tussen de door hem geciteerde *Nūriyya* en Ibn al-Akfānī.

Uit het begin van de tekst blijkt al direct dat deze *Nūriyya* niet geschreven kan zijn door Ibn al-Akfānī (f. 3b): *بِسْمِ اللّٰهِ اَنَا ...*

نحمدك والحمد من آلائك ونشكرك والشكر من نعمائك ... وبعد فانه لما برزت الاوامر العالية الرسولية السلطانية الملكية الصالحة العلائقية ادام الله رفعتها وايد سعاداتها بتصنيف كتاب في الكحل فقابلت ذلك بالسمع والطاعة ... واسميته بالرسالة النورية في الامراض الضرورية ... وقسمته الى ثمانية وعشرين بابا اربعة عشر علما واربعة عشر

عملا والله المستعان

Ibn al-Akfānī heeft voor zover uit zijn bewaard gebleven werk blijkt nooit op dergelijke wijze in opdracht van heersers geschreven. Uit de aanhef zou men kunnen opmaken dat deze verhandeling is geschreven op verzoek van een lid van de Rasūlī dynastie uit Jemen (626-858/1229-1454). De datum in het colophon (f. 55b), die waarschijnlijk gelezen moet worden als zondag 22 Ġumādā II 790/1388, is waarschijnlijk de datum van voltooiing van de tekst en/of de aanvulling.

want het hs Yale lijkt op paleografische gronden van veel recenter datum te zijn. In dat geval zou de tekst en/of de aanvulling misschien vervaardigd kunnen zijn op bevel van al-Malik al-Ašraf Mumahhid al-Dīn Ismā'īl (regeerde 778-803/1377-1400). Het colophon (f. 55b) is ook nog daarom van belang omdat L. Nemoy mede op grond daarvan aanneemt dat de overige teksten in deze *mağmū'a* uit Yale eveneens door Ibn al-Akfānī geschreven zijn of kunnen zijn. De tekst van het colophon luidt: ... تم الاقرباديين بعد المقالة النورية والحمد لله وحده ويتلوه ان شا الله ذكر

الاوزان والمكاييل المصطلح عليها في امر الطب ويتلوه ايضا مقالة في الفصد ويتلوه ايضا نتيجة الفكر في علاج البصر وصلى الله على سيدنا محمد وسلم وكان الفراغ منه

عند اذان ظهر يوم الاحد ثانی عشرین جماد الثانی من سنة تسعين وسبعائة
Nu Ibn al-Akfānī kennelijk niet de auteur van de *Nūriyya* in het hs Yale is, is hij dat hoogstwaarschijnlijk evenmin van de overige teksten in deze *mağmū'a*.

Al-Risāla al-Nūriyya eindigt in het hs Yale op f. 13b. De tekst wordt voortgezet, door dezelfde kopiist, als volgt: تمت الابواب الاربعة عشر وهو الجز

الاول من الرسالة النورية يتلوه الجز الثاني في تدبير العين وملاطفتها ان شا الله تعالى

والحمد لله وحده وصلى الله على سيدنا محمد وسلم حسينا الله ونعم الوكيل نبتدى بعون

الله وحسن توفيقه بنسخ الجز الثاني في تركيب الاشيافات والاكحال والذرورات مما عنى

بجمعه وتركيبه مولانا وسيدنا الجناب الكريم العالى المولوى السيدى العالى الفاضلى

الصدري الامامى العالى العلاى نور الدين على المتطبب رئيس الاطبا والكحالين بالديار

المصرية والاعمال الشامية ادام الله رفعته وابد سعادته واعلا درجته ...

Dit tweede deel van, of zo men wil: deze aanvulling op, *al-Risāla al-Nūriyya* behandelt de verschillende medicijnen en in het colophon op f. 55b wordt de tekst aangeduid met *al-aqrābādīn*. Het is mogelijk dat de verhandeling haar titel ontleent aan de op f. 13b genoemde Nūr al-Dīn al-Mutaṭabbib, 'het hoofd der artsen en oogartsen in Egypte en de Syrische provincies' maar wat precies diens bemoeienis met *al-Risāla al-Nūriyya* is geweest (behalve dat zij mogelijk naar hem vernoemd is) valt buiten het bestek van deze studie.

»47«

Natīġat al-Fikar fī 'Ilāġ al-Bašar

De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is onjuist. De titel wordt genoemd in het hs Yale U.L. 1508 (L. 377), f. 55b, vgl. Cat. L. Nemoy, pp. 159-160.

Daar wordt, in het colophon van *al-Risāla al-Nūriyya* (zie deze bibliografie, nr. 46), een aantal titels aangekondigd. De tekst van een werk, getiteld *Natīġat al-Fikar*, komt echter niet in het hs Yale voor. Mij is van deze tekst evenmin een ander handschrift met verwijzing naar Ibn al-Akfānī bekend. Ibn al-Akfānī wordt ten onrechte door L. Nemoy verondersteld auteur van de drie teksten in het Yale hs te zijn. Zie ook de discussie over deze kwestie hiervoor, onder nr. 46.

Brockelmann vermeldt in zijn *GAL* twee enigszins gelijkende titels, van auteurs die dezelfde persoon zouden kunnen zijn:

GAL S I, 898: *Natīġat al-Fikar fī Amrād al-Bašar*, door al-Maḡdisī, die schreef tussen 637-647/1240-9, en

GAL S II, 170: *Natīġat al-Fikar fī 'Ilāġ Amrād al-Bašar*, door al-Qaysī, die schreef vóór 850/1446.

Hamarnah 1969, p. 316 noemt de auteur van dit boek Ibn al-Ḥawāfir en geeft als zijn sterfdatum 657/1259.

Een werk, getiteld *al-Natīġa*, wordt genoemd in al-Munāwī's commentaar op Ibn al-Akfānī's *Taġrīd*, vgl. deze bibliografie, nr. 7.

»48«

Dikr al-Awzān wa-al-Makāyil al-Muštalah 'alayhā fī Amr al-Ṭibb

Deze tekst mag niet aan Ibn al-Akfānī worden toegeschreven. Hij is bewaard in dezelfde *mağmū'a* als *al-Risāla al-Nūriyya*. Zie de discussie hierover in deze bibliografie, onder nrs. 46 en 47. De naam van Ibn al-Akfānī wordt niet genoemd in het handschrift. Deze tekst is, blijkens het begin (f. 56a), genomen uit een *Kunnāš* van Ibn al-Qalānisī, met wie mogelijk bedoeld wordt Badr al-Dīn M. b. Bahrām b. M. al-Qalānisī al-Samarqandī, die in 590/1194 een *Aqrābādīn* geschreven heeft (vgl. *GAL* G I, 489; Ullmann 1970, p. 320). Het Berlijnse handschrift van deze *Aqrābādīn* (Pet. 370, Ahlwardt 1887-99, nr. 6438) vermeldt op f. 130b als het 47e hoofdstuk: *Dikr al-Awzān wa-al-Makāyil*.

Begin en eind van de tekst, volgens het hs Yale:

(بسملة) ذكر الاوزان والمكاييل المصطلح عليها في امر الطب وذلك (f. 56a):

من كناش ابن القلانسي رحمه الله الاوقية بالدرهم عشرة ونصف وثلاثة دراهم بالمناقبيل

...

... الصاع اربعة امنان والسلام تم ذكر الاوزان والمكاييل والحمد لله (f. 56b):

رب العالمين

»49«

Maqāla fī al-Faṣḍ

Een verhandeling over het aderlaten. De toeschrijving aan Ibn al-Akfānī is onjuist, omdat deze is gebaseerd op het voorkomen in dezelfde *maḡmū'a* als de drie voorgaande teksten. Ibn al-Akfānī wordt niet genoemd in het handschrift; Nemoy veronderstelt hem als auteur op grond van het voorkomen van *al-Risāla al-Nūriyya* in dezelfde *maḡmū'a* (zie de discussie hierover in deze bibliografie, nr. 46). Bij vergelijking met de *Nihāyat al-Qaṣd* van Ibn al-Akfānī (zie deze bibliografie, nr. 8) blijkt dat de *Maqāla fī al-Faṣḍ* in het hs Yale daarvan verschillend is.

Het hs Yale is anoniem. Griekse geleerden die erin worden genoemd zijn:

* Galenus: ff. 57a, 22; 58b, 9; 59a, 15-16, met een verwijzing naar het *Kitāb al-Faṣḍ*; 60b, 14; 61a, 19; 61a, 20; 61a, 22.

* Hippocrates, met verwijzing naar een boek van hem, getiteld *Kitāb al-Ahwiya wa-al-Buldān*: f. 58b, 7.

* Plato: f. 58b, 9.

Een verwijzing naar de Syrische artsen (*al-Suryāniyyūn*) staat op f. 60b, 24.

Een aantal verwijzingen is naar Amīn al-Dawla Ibn al-Tilmīd (st. 560/1165, vgl. *GAL G I*, 487), en waarschijnlijk naar zijn werk over het aderlaten, getiteld *al-Maqāla al-Amīniyya fī al-Faṣḍ*: ff. 57b, 9; 59a, 22; 59b, 12; 59b, ult.; 60a, 18; 60b, 1; 60b, 12; 61a, 9; 61a, 16; 61a, 22.

Op f. 62a, 18 begint een anecdote die speelt in Aleppo in het jaar 654/1256.

De *maqāla* behandelt de namen en de posities van de aders in het lichaam. Aan het eind volgen enkele medische recepten.

Begin en einde van de tekst, volgens het hs Yale:

Begin (f. 56b): (بسملة) نبتدى بحمد الله وعونه بنسخ مقالة في الفصد اعلم ان
 الفصد لما كان ... ضرورية في الكثر معالجات العين فيجب على من تعاطى شيا من
 مداواتها ان يكون به عارفا ...

Eind (f. 62a): ... صفة زرور يحبس الدم يؤخذ انزروت ورم الاخوين [؟] وجلنار
 وقشور الكندر من كل واحد جزء ويسحق ويخلط ويستعمل انتهى